

Ο Νικόλαος Ι. Σταματέλος (1861-1889)
και η Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου (1891-1969).
Από την αστική λαογραφία στη μεσοπολεμική λογοτε-
χνική αναπαράσταση των κοινωνικών ανακατατάξεων

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

Η πνευματική παραγωγή του λογίου Ιωάννη Ν. Σταματέλου (1822-1881) και του λογοτέχνη Νικολάου Ι. Σταματέλου (1861-1889), πατέ-
ρα και γιου αντίστοιχα, σηματοδοτεί μια συνέχεια και μια μετάβαση
στη λευκαδίτικη πολιτισμική ιστορία. Ο πατέρας ήταν, ανάμεσα σε
άλλα, συλλογέας, μελετητής και εκδότης των ζώντων μνημείων του λό-
γου, των δημοτικών τραγουδιών κυρίως, του λευκαδίτικου λαού. Ευ-
κατάστατος αστός πέμπτης γενιάς, οικογένειας κτηματιών της πόλης,
αισθανόταν και Τσουκαλαδιώτης και είχε άμεση επαφή ως κτηματίας
με τον αγροτικό βίο, ενώ ως σχολάρχης δημιούργησε ένα δίκτυο δημο-
διδασκάλων και μαθητών στα χωριά της Λευκάδας, τους οποίους χρη-
σιμοποίησε και ως πληροφοριοδότες στις γλωσσικές και λαογραφικές
του αναζητήσεις, που τον ανέδειξαν άξιο εκπρόσωπο του λαογραφι-
κού κινήματος της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης, που ήταν άμε-
σα συνδεδεμένο με την ιδεολογία της εθνικής συνέχειας¹.

---

1. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ιωάννης Ν. Σταματέλος, 1822-1881. Ο λόγιος
και ο δάσκαλος. Τα δημοσιεύματα. Τα κατάλοιπα. Τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης
του», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Πρακτικά ΙΑ' Συμποσίου. Πόληση: Γιώργος
Σεφέρης, Ιστορία – Φιλολογία: Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881), Νικόλαος Ι.
Σταματέλος (1862-μετά 1901), Βασίλειος Ι. Σταματέλος (1869-1945), Περιβάλλον
και Οικονομία: Η ανάπτυξη της Λευκάδας*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας,
Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα 17-19 Αυγούστου 2006, Αθήνα 2007, σ. 63-142,
και «Ο Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881) ως λαογράφος», Εταιρεία Λευκαδικών

Ο γιος, που μυστήθηκε από τον πατέρα σε όλα αυτά και άλλα, σπούδασε, μετά το θάνατο εκείνου, νομικά στην Αθήνα και συγχρόνως παρέδωσε τα χειρόγραφα και τα κατάλοιπα του πατέρα του στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, δηλώνοντας εμπράκτως ότι δεν θα συνέχιζε τα έργα του, αφού με τη φοιτητοπαρέα του στην Αθήνα είχαν αποφασίσει να γίνουν λογοτέχνες, στο αίσιο κλίμα της δεκαετίας του 1880,

... οδήγησαν στον αστικό μετασχηματισμό της. Οι ευθύνσεις της νέας σχολής συνάντησαν το ναυτοκρατορικό και αργότερα την αστική ηθογραφία. Ο Νικόλαος λογοτέχνες της γενιάς του, ήταν έτοιμος, με την επιθυμία να γράψει στο πλαίσιο του νέου είδους όσα επέμενε ο Λέντο του αλλά και τα μόνο πέντε χρόνια ζωής του Νικόλαου, περνώντας από την αγροτική στην αστική ηθογραφία της αστικής λαογραφίας της Λευκάδας, με την επιθυμία να γράψει, προχωρώντας πέρα από την αγροτική ηθογραφία που κληρονόμησε ο πατέρας του². Ας δούμε, όμως, τα αποτελέσματα.

... προβλημάτων της, π... Οι λογοτεχνικές κατε... ραλισμό και την αγρο... κόλαος, όπως και άλ... βιώματα και γνώσει... του επέτρεπε το τάλ... που του χάρισε η με... ηθογραφία, με τη βο... την οποία πρώτος κ... λαογραφία, που υπ... πράγματα αναλυτικά

² Σ. Σκλαβενίτης, *Ευμφοσίου, Ο λαϊκός πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Γιορτές Λόγου και Τέχνης*, Αθήνα 2008, Αθήνα 2009, σ. 37-46.

³ Σ. Σκλαβενίτης, «Αναζητώντας τα ίχνη του Νικολάου Ι. Σταματελέου», *Μελετών, Πρακτικά ΙΑ΄ Συμποσίου*, ό.π., σ. 143-157. Έως τότε άγνωστο έτος θανάτου του πρέπει να οριστεί μετά το 1901. Ο Νικόλαος σε αντίτυπο φυλλαδίου (βιβλιογραφημένου, χωρίς αυτογράφηση), *Ελληνική Βιβλιογραφία 1864-1900*, τ. Α΄-Γ΄, [Παλιού-Πολέμη], αρ. 1889.278) στη Βιβλιοθήκη Π. Γ. Ροντογιάννη, αρ. 1889.278) στη Βιβλιοθήκη Π. Γ. Ροντογιάννη, αρ. 1889.278, αφού ο αδελφός της μητέρας του, Ιωάννης Σ. Καββαγιάννης, αρ. 19.6.1889 το γιατρό Ζαφείριο Σέρβο, σημειώνει: «Δεν ήρθα στο στόμα μου, ίνα εξυμνήσω τας πολλές αρετάς σου· διότι ειρήνη σου της καρδιάς μου, ην καιρίως επλήρωσεν ο άωρος θάνατος σου και πολυτίμου ανεψιού Νικολάου, ου τα βλέφαρα αι χείρες σου μέχρι της τελευταίας στιγμής της επιστήμης τα βοηθήματα σου επί τω θανάτω του Ζαφείριου Σέρβου ιατρού εκφωνηθέντες σου Λευκάδα 1889, σ. 9). Τη μαρτυρία επιβεβαιώνει η λεξιαρχική μαρτυρία του ναού της Ευαγγελιστρίας Λευκάδας Νόμφρας: Πέμπτη 23 Μαρτίου 1889 για τον «Νικόλαον Σταματελέου» (ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Λευκάδας, αρ. 84/28.3.1889). Το έτος θανάτου ανακοίνωσα: «Οι άφανατοι», *Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Πρακτικά ΙΔ΄ Συμποσίου της λευκαδίτικης ιστορίας*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Τέχνης, Λευκάδα 3-5 Αυγούστου 2009, Αθήνα 2010, σ. 31.

⁴ Σ. Σκλαβενίτης, *Μελετών, Πρακτικά ΙΓ΄ Συμποσίου της νταζής Κοινοβουλίας*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας 11-13 Αυγούστου 2009, Αθήνα 2010, σ. 37-46.

⁵ Σ. Σκλαβενίτης, *2. Γιώργος Ανδρειωμένος και η Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας 11-13 Αυγούστου 2009, Αθήνα 2010, σ. 37-46. Η μαρτυρία που εντόπισα είναι: Φίλιππος Ηλιού – Π. Γ. Ροντογιάννη, *Αθήνα 2006* [στο εξής: Ηλιού-Πολέμη], αρ. 1889.278) στη Βιβλιοθήκη Π. Γ. Ροντογιάννη, αρ. 1889.278, αφού ο αδελφός της μητέρας του, Ιωάννης Σ. Καββαγιάννης, αρ. 19.6.1889 το γιατρό Ζαφείριο Σέρβο, σημειώνει: «Δεν ήρθα στο στόμα μου, ίνα εξυμνήσω τας πολλές αρετάς σου· διότι ειρήνη σου της καρδιάς μου, ην καιρίως επλήρωσεν ο άωρος θάνατος σου και πολυτίμου ανεψιού Νικολάου, ου τα βλέφαρα αι χείρες σου μέχρι της τελευταίας στιγμής της επιστήμης τα βοηθήματα σου επί τω θανάτω του Ζαφείριου Σέρβου ιατρού εκφωνηθέντες σου Λευκάδα 1889, σ. 9). Τη μαρτυρία επιβεβαιώνει η λεξιαρχική μαρτυρία του ναού της Ευαγγελιστρίας Λευκάδας Νόμφρας: Πέμπτη 23 Μαρτίου 1889 για τον «Νικόλαον Σταματελέου» (ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Λευκάδας, αρ. 84/28.3.1889). Το έτος θανάτου ανακοίνωσα: «Οι άφανατοι», *Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Πρακτικά ΙΔ΄ Συμποσίου της λευκαδίτικης ιστορίας*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας, Τέχνης, Λευκάδα 3-5 Αυγούστου 2009, Αθήνα 2010, σ. 31.

Ο Νικόλαος γεννήθηκε στη Λευκάδα το 1861. Πρωτότοκος γιος του λογίου αρχαιολόγου, φιλολόγου, γλωσσολόγου και λαογράφου, καθηγητή στο Γυμνάσιο Λευκάδας από το 1861 έως το 1865 και από το 1866 έως το θάνατό του το 1881, δασκάλου και σχολάρχου στο Ελληνικό Σχολείο και της Φιλαρέτης Σαράντη Καββαδία. Ανατράφηκε με τις ανέσεις μιας ευκατάστατης οικογένειας και την άγρυπνη παιδαγωγική φροντίδα του πατέρα του, που παρακολουθούσε την πρόοδο των παιδιών του, αφού το 1863 γεννήθηκε και ο δεύτερος γιος, Αναστάσιος, όπως φαίνεται από επιστολή του στην *Εφημερίδα των Παίδων* τον Δεκέμβριο του 1873: «Μεγάλως εχάρην μετά των μικρών τέκνων μου ιδών την ευάρεστον αγγελίαν ότι εδιπλασιάσατε το φύλλον της πολυτίμου εφημερίδος [...] το ηδύ έδεσμα και το τερπνόν ανάγνωσμα [των τέκνων μου]»³. Ο Νικόλαος θυμάται ότι πήγαινε κάθε πρωί στο σχολείο μαζί με τον πολύκλαυστο Αναστάσιο, που πέθανε 13 χρόνων το 1875, και τον πατέρα τους, που πέθανε κι αυτός πρόωρα στην αρχή του 1881:

*Τι χαρά! Τι καιροί περασμένοι!
ο πατέρας μαζί με τα δυο μας,
κάθε μέρα κ' οι τρεις ενωμένοι
επηγαίναμ' εκεί στο σχολειό μας*⁴.

Οι θάνατοι αυτοί σφράγισαν την παιδική και την εφηβική του ηλικία, ιδιαίτερα του αδελφού του, που του στοίχισε διακοπή τριών και αργότερα δύο χρόνων στη φοίτησή του στο σχολείο και ένα συνεχές πένθος θανάτου, που αντικατοπτρίζεται στο ποιητικό του έργο. Παρ' όλα αυτά, ολοκληρώθηκε η γενική φιλολογική του κατάρτιση, αφού τέλειωσε το Γυμνάσιο, ένα χρόνο μετά το θάνατο του πατέρα του⁵, και από το

3. *Εφημερίς των Παίδων*, έτος Ζ', αρ. 74, Φεβρουάριος 1874, σ. 304.

4. Νικολάου Ιω. Σταματέλου, *Στιχουργήματα*, Αθήνα 1883, σ. 11. Ο τίτλος του ποιήματος: *Πικρά ανάμνησις*. Η επόμενη στροφή: *Τώρα; νύχτα, κατάρρα, σκοτάδι, / δια πάντα μας έχει χωρίσει, / είσθε δύο εκεί κάτω στον άδη, / και αγιοιά από κείον πάχει ζήσει*.

5. Στο Ελληνικό Σχολείο, με σχολάρχη τον πατέρα του, που στεγαζόταν στην οικία Κόνδαρη, σημερινή Φιλαρμονική, 200 μόλις μέτρα από το σπίτι του, φοίτησε από 10 έως 12 ετών, τα σχολικά έτη 1870-73 και αποφοίτησε με λίαν καλώς. Ο Αναστάσιος φοίτησε τα σχολικά έτη 1871-74, επομένως τα αδέρφια συμμαθήτευαν σε 2 σχολικά έτη, 1871-1873. Η φοίτηση στο Γυμνάσιο θα αρχίσει ύστερα από 3 σχολικά έτη: τάξη Α' 1876-77, ετών 15, χωρίς να τελειώσει την τάξη. Θα χάσει άλλα 2 σχολικά έτη, 1877-79, για να γραφεί στη Β' τάξη το 1879-80, για να διακόψει και πάλι. Θα γραφεί στη Γ' και Δ' τάξη τα σχολικά έτη 1880-82 και θα πάρει απολυτήριο σε ηλικία 21 χρόνων. Οι πληροφορίες αυτές προκύπτουν από τα μαθητολόγια του Ελληνικού Σχολείου και του Γυμνασίου Λευκάδας, όπου μαθήτευσαν ο Νικόλαος και ο Αναστάσιος, όπως

ποιητικό και πεζογραφικό του έργο φαίνεται ότι ενδιαφέρθηκε για το λαογραφικό υλικό που συγκέντρωσε ο πατέρας του, συμπληρώνοντάς το, με τη δική του παρατηρητικότητα και την περιέργειά του, ώστε να αποκτήσει μια λαογραφική εποπτεία της ζωής της πόλης της Λευκάδας, για την οποία ο πατέρας του δεν φαίνεται ότι είχε τόσο ενδιαφερθεί. Η γνωριμία με τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, φίλο του πατέρα του, και το έργο του είναι φανερό και ο θαυμασμός του φαίνεται στο δικό του ποιητικό έργο. Από τις λίγες μεταφράσεις που δημοσίευσε φαίνεται ότι έμαθε καλά γαλλικά⁶, τα οποία γνώριζε και ο πατέρας του, αλλά και στα σχολεία της Λευκάδας είχε δάσκαλο και καθηγητή των γαλλικών τον Ιωάννη Αντωνίου Σικελιανό (1831-1910), τον πατέρα του ποιητή, με καλή φήμη για τη διδασκαλία του. Από το 1882 έως το τέλος του 1887 θα φοιτήσει στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και θα ανακηρυχθεί διδάκτοράς της. Αυτά είναι και τα χρόνια της λογοτεχνικής του δράσης, αφού ο θάνατος δεν του άφησε άλλα και θα τον βρει στη Λευκάδα, ένα χρόνο και κάτι μετά το διδακτορικό: πέθανε φυματικός τον Μάρτιο του 1889.

Ας προσπαθήσουμε να παρακολουθήσουμε τη φοιτητική και λογοτεχνική του ζωή στην Αθήνα, προσεγγίζοντας και το λογοτεχνικό έργο του⁷. Από το πρώτο έτος έγινε μέλος μιας διασχολικής φοιτητοπαρέας νέων λογοτεχνών («καμμιά εικοσαριά λόγιοι νέοι» γράφει ο Γρηγόριος Ξενόπουλος) που είχαν τα στέκια τους στο καφενείο «Ο Κοραής» της

αυτές θησαυρίστηκαν (στην ηλεκτρονική βάση σε CD-ROM και στο Διαδίκτυο) από τον Δημήτρη Σπ. Τσερέ, *Η Μέση Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1829-1929. Επεξεργασμένα στοιχεία για τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές με τη βάση δεδομένων σε CD-ROM. Κατάλογος του Αρχείου του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου*, Αθήνα 2006, 319 σ.+CD-ROM.

6. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 8, 9, 12, τα οποία υπογράφονται με τα αρχικά Ν. Ι. Σ. Πρόκειται για μικρά διηγήματα – παραδείγματα ηθικοπλαστικής διδασκαλίας. Με τα ίδια αρχικά υπογράφονται και τα δημοσιεύματα αρ. 5, 6, 7, 10 και 13, τα οποία είναι συνεργασίες στη μόνη στήλη του περιοδικού *Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά*, με ειδήσεις και σχόλια για γεγονότα της ελληνικής και ξένης πνευματικής ζωής και μαρτυρούν υψηλό βαθμό ενημέρωσης, επεξεργασίας των γεγονότων και σωστής κρίσης. Λιγότερο για τις μεταφράσεις και περισσότερο για τα σημειώματα θα μπορούσαμε να έχουμε κάποιες αμφιβολίες για την απόδοσή τους στον Ν. Ι. Σταματέλο, παρόλο που είναι συνεργάτης του περιοδικού *Εβδομάς* του Δ. Γρ. Καμπούρογλου με πρωτότυπο λογοτεχνικό του κείμενο (βλ. αρ. 23). Τις αμφιβολίες μου ενίσχυσε η παρουσία, στους συνεργάτες του περιοδικού, του Ν. Ι. Σπανδωνή, που θα μπορούσε να υπογράψει με τα ίδια αρχικά. Παρά τις επιφυλάξεις μου αυτές αποφάσισα να τα προσγράψω στον Ν. Ι. Σταματέλο.

7. Όλες οι σχετικές πληροφορίες θησαυρίζονται από τον Γ. Ανδρειωμένο, «Αναζήτώντας τα ίχνη...», *ό.π.*

οδού Ιπποκράτους και στο εστιατόριο του Λευκαδίτη κυρ Φίλιππα. Ανάμεσά τους οι γνωστότεροι Παύλος Νιρβάνας και Ξενόπουλος αλλά και ο Λευκαδίτης φοιτητής της Ιατρικής Ευστάθιος Θ. Βερροιώτης (1860-1928), αργότερα γιατρός στην Καρυά, δήμαρχος Λευκαδίων και βουλευτής. Ίδρυσαν, με πρόταση του Ξενόπουλου, «Σύλλογο Φοιτητών» με πρόεδρο τον Βερροιώτη και γραμματέα τον Ξενόπουλο, κυκλοφόρησαν βραχύβιο περιοδικό με τίτλο *Αθήναι και οργάνωσαν εκδηλώσεις φιλολογικές και πατριωτικές στα τέλη του 1883, στις οποίες ο Σταματέλος θα διαβάσει το πεζό του «Αγροτικά σκηναί ή μια νύχτα στο χωριό» και ο Βερροιώτης «Σελίδες εκ του κοινωνικού βίου ή η καταστροφή ενός σπουδαστού», ενώ στην τρίτη, στις 13 Δεκεμβρίου 1883, στη μεγάλη αίθουσα του Βαρβακείου, στα εγκαίνια του «Συλλόγου των Φοιτητών», ο Σταματέλος απήγγειλε το ποίημά του «Προς την ελληνικήν νεολαίαν», στο οποίο εκφράζει το αίσθημα της παρακμής που κατείχε την ελληνική κοινωνία, αφού σύγκρινε τα έργα της με εκείνα της γενιάς των επαναστατών του 1821 και εκφραζόταν με το δίπολο: γίγαντες εκείνοι, νάνοι εμείς, καθώς τη βάραιναν οι τύφεις ότι δεν αγωνίζεται για την απελευθέρωση των αλύτρωτων:*

*Αγλοι' από μας αν στο βαθύ τον ύπνο που περνούμε
αν μέσα στ' αποκάρωμα που τρεχ' η γενεά μας
προσμένουμε ανάσταση, ελευθεριά να δούμε
στα χρόνια τα δικά μας!
Ντροπή! Ντροπή! Ελληνικές καρδιές ν' αλησμονούνε
πως έχουνε στα σίδερα αδέλφια που θρηγούνε⁸!*

Τα *Στιχουργήματά* του, που θέλησε και με τον τίτλο τους, αλλά κυρίως με το ποιητικό του ύφος και ήθος να θυμίζουν τον Βαλαωρίτη⁹, τα εκδίδει στην Αθήνα το 1883. Γραμμένα σε δημοτική και καθαρεύου-

8. *Στιχουργήματα*, ό.π., σ. 59. Για τη «συλλογομανία» της εποχής σημειώνει ο Ν. Ι. Σταματέλος στην εφημερίδα *Εβδομάς*, Α', αρ. 16, 17.6.1884, σ. 4: «Ευτυχώς διελύθησαν οι πολλοί εκείνοι οίτινες φύονται μόνον τον χειμώνα ως αι χιονίστραι. Τώρα απομένουσι τα μόνιμα φιλεκπαιδευτικά επιστημονικά ή φιλανθρωπικά σωματεία των ιδού ο κατάλογος: Ο Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων, ο Παρνασσός, η Εθνολογική εταιρία, η Αρχαιολογική, η Φιλεκπαιδευτική, η Φιλόπτωχος, η των Φίλων του λαού, ή της επί σκοπόν βολής, ο Μουσικός και Δραματικός σύλλογος, ο Διδασκαλικός, η Ιατρική εταιρία, η Φιλόπτωχος, η της Υγιεινής, η Ιππική, ο Σύλλογος Βύρων, ο Δικηγορικός, ο των Κυριών, οι δύο Εθνικοί και ο των Εισαγγελέων. Σημειώσατε δε ότι το menu τούτο είνε πενιχρότατον ένεκα της θερμής εποχής, ήτις εξατμίζει τους νομαδικούς συλλόγους, και της κορεσθείσης πλέον φιλοδοξίας των νέων συλλογομανών, οίτινες, όλοι σχεδόν, διετέλεσαν πρόεδροι... Εάν δε η σημείωσις αύτη εγράφετο προ πενταετίας θα κατελάμβανε μίαν ολόκληρον στήλην... του Ολυμπιείου».

9. *Στιχουργήματα*, ό.π., σ. 29: *Αριστοτέλης Βαλαωρίτης. Γιατί το μνήμα σου/*

ουσα, τα διαπερνά κλίμα ρομαντικής μελαγχολικής διάθεσης, με πολλές αναφορές στο πένθος θανάτου που τον βασανίζει και στις εξωπραγματικές και αδιέξοδες ερωτικές περιπέτειες, κυρίως στην ελληνική ύπαιθρο, που περιγράφει.

*Είν' η νεότης... Η χαρά των παιδικών μας χρόνων
αγνώριστος παρέρχεται, αγνώριστος περά
και μας αφήνει συμφοράν και θλίψεις μόνον, μόνον
ενώ αυτή ακράτητος τινάζει τα πτερά¹⁰.*

Τα ποιήματά του είναι πρωτόλεια ενός ανθρώπου και μιας γενιάς που αναζητά ιδεολογικούς άξονες ζωής. Στη λογοτεχνία αναζητά το καινούριο, αλλά δεσμεύεται ακόμη από τη ρομαντική παράδοση, δοκιμάζει την ακαλλιέργητη δημοτική αλλά και βολεύεται με τις ευκολίες της καθαρεύουσας, αναζητώντας ποιητικούς δρόμους, χωρίς συγκροτημένη ποιητική θεωρία και στιχουργική τεχνική. Στην πεζογραφία η μυθοπλασία είναι αδύνατη και τα προβλήματα είναι εμφανή στην πλοκή και τη λύση των πεζογραφικών εγχειρημάτων. Το λαογραφικό κίνημα, που ξεκίνησε πριν από δύο δεκαετίες, προσφέρει στην ηθογραφία παρθένο λογοτεχνικό πεδίο, την ελληνική ύπαιθρο, ιδίως την αγροτική.

Η εποχή ζητά πεζά και ο διαγωνισμός διηγήματος του περιοδικού *Εστία* του 1883¹¹ κινητοποιεί τους νέους λογοτέχνες, που είχαν τραφεί με τα ρομαντικά και ιστορικά λογοτεχνήματα των περασμένων δεκαετιών, τα ελληνικά αλλά και τα γραμμένα στις ευρωπαϊκές γλώσσες, που διάβαζαν στο πρωτότυπο ή στις ελληνικές μεταφράσεις τους.

Ο Σταματέλος αναχωρεί για την Αθήνα στις 11 Σεπτεμβρίου 1882 σε ηλικία 21 χρόνων και δεν γνωρίζουμε τις αναγνώσεις λογοτεχνίας σε ένα σπίτι, όπως το δικό του, «κλασικής» και συντηρητικής παιδείας. Στη λευκαδίτικη αναιμική πολιτισμική πραγματικότητα υπάρχουν εκδομένα αυτοτελώς δύο διηγήματα του ζωγράφου και δασκάλου της ζωγραφικής και της καλλιγραφίας Επαμεινώνδα Γεωργίου Κονιδάρη (Λευκάδα 1837-Οδησός 1897)¹², που ίσως έφτασαν στα

χωρίς καντήλι, / χωρίς λουλούδια / χωρίς σταυρό; / Γιατί παράμερα / νάνε κρυμμένο / σαν νάνε ξένο / και ορφανό;

10. *Στιχουργήματα*, ό.π., σ. 34. Ο τίτλος του ποιήματος *Εγώ*.

11. Γιάννης Παπακώστας, *Το περιοδικό Εστία και το διήγημα*, Αθήνα 1982, σ. 82, 89, 98, 103, 107, 109, 111, 145, 186.

12. Φοίτησε στο Λύκειο Λευκάδας από το 1855 έως το 1859 (Τσερές, ό.π., στο CD-ROM). Βλ. Μαρκησία Τζιμοπούλου, *Επαμεινώνδας Κονιδάρης, Επτανήσιος ζωγράφος 1837-1897*, Αθήνα 1976, 4ο, 112 σ. Ανδρέας Ι. Δούης, *Επαμεινώνδας Κονιδάρης*,

χέρια του: *Οι δύο αιχμάλωτοι*, δημοσιευμένο στην Οδησό το 1872, και *Αμαλία*, δημοσιευμένο στη Λευκάδα το 1873. Τα διηγήματα είναι στο κλίμα του ρομαντισμού με υποθέσεις ερωτικές.

Το πρώτο έχει ακαθόριστο χώρο δράσης: αναφέρονται τα Ιωάννινα και η Άρτα αλλά και λιμάνι στο Ιόνιο και μεγάλο ταξίδι για την Αθήνα. Ο κοινωνικός χώρος όπου κινούνται οι ήρωες είναι ο αρχοντικός του Ιονίου, με συντηρητικούς κανόνες που φτάνουν στον καταναγκασμό των νέων ανθρώπων και μάλιστα ενός ζευγαριού ερωτευμένων νέων, που βρίσκει διέξοδο στην εκούσια απαγωγή. Η παράλληλη δράση Τούρκων πειρατών φέρνει τη βίαιη απαγωγή αυτού του ζευγαριού και τη διεκδίκηση λύτρων. Η επτανησιακή κοινωνική παθογένεια των νόθων παιδιών δίνει το μυστήριο στην εξέλιξη της ιστορίας, που κινείται συνολικά στο παρακμιακό κλίμα του δύοντος αρχοντολογίου και παρασέρνει τους ανθρώπους στη δυστυχία¹³.

*ο Επτανήσιος ζωγράφος, ο εκπαιδευτικός και συγγραφέας, ο λόγιος 1837-1897. Νέα στοιχεία από τη ζωή και το έργο του, με επιμέλεια και δαπάνες Μαρκησίας Τζιμποπούλου, Αθήνα 1979, 4ο, 55 σ.· Αντώνης Π. Φίλιππας, Η Φιλαρμονική Λευκάδος, τ. Α', Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 1985, σ. 25-26, όπου αξιοποιείται σημείωμα της εφημερίδας Λευκάς, έτος Α', φ. 2, 25.2.1866, σ. 4: «Εξεδόθη εσχάτως εκ των πιεστηρίων του ενταύθα τυπογραφείου ο "Πίνδος" "Εγχειρίδιον Καλλιγραφείας" προς χρήσιν των σπουδαζόντων νέων, μετά Σχημάτων και Συνταγών διαφόρων Μελανών, συγγραφέων υπό του Επαμινώνδου Μ. Γ. Κονιδάρη Λευκαδίου αυτοδιδάκτου καλλιγράφου, βραβευθέντος εν τη Ιονίω του 1862 εκθέσει και εκτημηθέντος εις την εν Λονδίνω Παγκόσμιον. Είναι αξιοσύστατον το Πονημάτιον τούτο, καθόσον δια θεωριών και ευμευθόδως πραγματεύεται εν συνόψει περί των συνιστόντων το περί την τέχνην καλόν. Είναι αξιέπαινος ο ζήλος και η προς την καλλιγραφίαν επιμέλεια και επίδοσις του Κ. Κονιδάρη, όστις καίτοι ελλειπής παντός μέσου, ηδυνήθη μόλον τούτο, εν βραχυτάτω διαστήματι, να αυτοδιδασχθή και να προσδεύση εις την Καλλιγραφίαν, ώστε δυνάμεθα να διαβεβαιώσωμεν ότι είναι εις των αξίων Καλλιγράφων και προμηνύει το Εγχειρίδιόν του μεγαλύτερα περί την Καλλιγραφίαν πονήματα αυτού. Μάλιστα προτίθεται να στολίση μέρος του Ελληνικού δωματίου, του δια την εν Παρισίοις γενομένην όσον ύπερ Παγκόσμιον Έκθεσιν Παλατίου»· Νίκος Κ. Κατηφόρης, «Ο πολυτάλαντος Επαμεινώντας Γεωρ. Κονιδάρης», περ. *Νήρικος*, έτος 20, τχ. 80 (Οκτ.-Δεκ. 2009) 17-19. (Βλ. και διόρθωση, στο *ίδιο*, τχ. 83, Ιουλ.-Σεπτ. 2010, σ. 7). Τα εκπαιδευτικά του εγχειρίδια για την καλλιγραφία βλ. Ηλιού-Πολέμη 1866.93, με διόρθωση της αναγραφής (που έγινε χωρίς αυτοψία, από λαθεμένη πληροφορία του Λεξικού της Ζακύνθου του Λ. Χ. Ζώη, τ. Α', Αθήνα 1963, σ. 249 [= 177]), σύμφωνα με την παραπάνω πληροφορία της εφημερίδας Λευκάς. Άλλη έκδοση της Καλλιγραφίας στην Οδησό (Ηλιού-Πολέμη 1882.148). Η *Σύντομος Θεωρία της Γραμμικής Ιχνογραφίας* εκδόθηκε στην Οδησό (Ηλιού-Πολέμη 1881.698), ενώ τα *Μαθήματα ζωγραφικής* εκδόθηκαν στην ίδια πόλη (Ηλιού-Πολέμη 1883.558). Τα ποιήματά του δεν εκδόθηκαν αυτοτελώς. Βλ. Τζιμποπούλου, *ό.π.*, σ. 67-82, και Δούης, *ό.π.*, σ. 25-26, 47-55, όπου αναδημοσιεύονται.*

13. *Οι δύο αιχμάλωτοι Δήγημα υπό Ε. Κ.*, Οδησός 1872, 8ο, 28 σ. (Ηλιού-Πολέμη 1872.479). Ανατύπωση: Τζιμποπούλου, *ό.π.*, σ. 85-109.

Το δεύτερο διήγημα, *Αμαλία*, είναι αφιερωμένο στον νεότερο φίλο του συγγραφέα Σπυρίδωνα Καρίνταβα, μετέπειτα δάσκαλο στο Ελληνικό Σχολείο (1875-1902), φίλο και βιογράφο του Ιωάννη Ν. Σταματέλου. Το διήγημα αυτό είναι απλούστερο. Είμαστε μπροστά σε ένα ζευγάρι νέων και όμορφων ερωτευμένων παιδιών εμπορικών οικογενειών: ο Θεοδόσιος, γιος «δευτερεύοντος» εμπόρου, και η Αμαλία, κόρη «πρωτεύοντος» εμπόρου. Ο νέος, άσωτος και φυγόπονος, στέλνεται από τον πατέρα του στην Αλεξάνδρεια για να ασκηθεί στο εμπόριο και φεύγει υποσχόμενος στην Αμαλία αιώνια πίστη. Η Αμαλία, που μορφώθηκε με οικοδιδασκάλους, για να αποφύγει το επιλήψιμο δημόσιο σχολείο, προκομμένη, πολύγλωσση και χρυσοχέρα, έχει λαμπρές επιδόσεις στη μουσική, την καλλιγραφία και τη χειροτεχνία. Η πτώχευση, όμως, του πατέρα της τον οδηγεί να της προτείνει να παντρευτεί τον ξένο Δούκα Εδουάρδο Φράγκουλιτς. Η Αμαλία αναβάλλει την απάντηση και με γράμμα της ζητά από τον Θεοδόσιο απάντηση, η οποία φτάνει και την πληροφορεί για τον νέο του δεσμό και τον επικείμενο γάμο του με κόρη Αλεξανδρινού εμπόρου. Η αυτοκτονία της Αμαλίας, με την υπογραφή «θύμα του έρωτος», οδηγεί στο θάνατο τη μητέρα και στην τρέλα τον πατέρα της «περιστοιχιζόμενον υπό παιδων κακής ανατροφής, ενοχλούντα τον δυστυχή τούτον και φωνάζοντα “ιδού ο τρελλός Μαυριώτης”¹⁴».

Δύο χρόνια αργότερα, το 1875, εκδίδεται στη Ζάκυνθο η *Λουκία*, ηθικόν διήγημα, που γράφηκε στα ιταλικά από τον Λευκαδίτη ποιητή Άγγελο Φίλιππου Καλκάνη (1829-1899)¹⁵ και εκδόθηκε μεταφρασμέ-

14. *Αμαλία. Διήγημα πρωτότυπον υπό Ε. Γ. Κονιδάρη Λευκαδίου*, Λευκάδα, Γ. Χριστοδουλόπουλος, 1873, 8ο, 16 σ. (Ηλιού-Πολέμη 1873.29). Ανατύπωση: Δούης, ό.π., σ. 31-45. Από τα γνωστά αντίτυπα λείπουν οι σ. 3-6. Το ίδιο και οι αντίστοιχες σελίδες στην ανατύπωση.

15. Γιος βουλευτή. Κατά τα σχολικά έτη 1842-1844 παρακολούθησε μαθήματα στο Λύκειο Λευκάδας. Δηλώνεται ορφανός και 13 ετών. Έτσι ενισχύεται, σχετικά, ως έτος γέννησης το 1829 και η μαρτυρία του ότι τον κράτησε στα χέρια του ο Αρμοστής Νούγεντ στις 15.12.1832 ή στις 9.2.1833, που επισκέφθηκε τη Λευκάδα και φιλοξενήθηκε στο σπίτι του. Τριτοετής φοιτητής στο Πανεπιστήμιο της Πίζας, από όπου δεν πήρε πτυχίο, ζήτησε να μετάσχει στην εκστρατεία της Λομβαρδίας. Βουλευτής στην Ε' Ελληνική Βουλή (1873-1874) και στην ΙΔ' (1895-1898). Ανέλαβε διοικητικά καθήκοντα στη Λευκάδα και συνεργάστηκε με τον Γεώργιο Ι. Καββαδία στη συνεταιριστική του προσπάθεια. Δραστηριοποιήθηκε στην πολιτιστική ζωή της Λευκάδας, στον κύκλο του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη με σημαντική συμβολή στην προσπάθεια λειτουργίας θεάτρου. Γνωρίζουμε 30 δημοσιεύματά του με λογοτεχνικά έργα στα ιταλικά (τα περισσότερα μεταφράστηκαν από τον Γεώργιο Σφήκα στα ελληνικά και εκδόθηκαν) και στα ελληνικά, κυρίως ποιήματα και δράματα, στη δημοτική και στη σκιά του Βαλαωρίτη. Στις δύο τελευταίες σελίδες του δράματός του *Ο πυρπολητής Κανάρης*, που

νο από τον Ιωάννη Σ. Μάνεσση, που το αφιερώνει στον γνωστό Ζακυνθινό λόγιο και μεταφραστή Γεώργιο Κ. Σφήκα. Η ωραία αρχοντοπούλα Λουκία ζει παραμυθένια στο παλάτι της στην Αθήνα με τους παραδεισένιους κήπους, στους οποίους συναντά τον ερωτευμένο Ρωμαίο, ο οποίος δολοφονείται μπροστά της από αντεραστή. Ο πόνος θα την οδηγήσει γρήγορα και αυτή στον τάφο. Ο απλοϊκός μύθος του διηγήματος δεν απέτρεψε το συγγραφέα να πλαισιώσει το διήγημα με ατέλειωτους ρητορικούς λόγους, με ιστορικοφιλοσοφικούς στοχασμούς βιοσοφίας και εγκυκλοπαιδισμού¹⁶.

Άλλο είναι το κλίμα στο οποίο κινείται το διήγημα που διάβασε στο «Σύλλογο φοιτητών» τον Νοέμβριο του 1883 ο σχεδόν συνομήλικος του Σταματέλου Βερροιώτης¹⁷ και το τύπωσε στην Αθήνα το

εκδόθηκε στην Αθήνα το 1900 (αβιβλιογράφητο), ίσως ένα χρόνο μετά το θάνατό του (1899;), αναγράφονται 24 ελληνικά και 6 ιταλικά έργα του ως «Εκδοθέντα» και 25 ελληνικά και 9 ιταλικά ως «Μη εκδοθέντα». Από τα 30 γνωστά εκδομένα έργα του, 20 αντιστοιχούν σε 17 εκδοθέντα και 3 μη εκδοθέντα. Επομένως πρέπει να θεωρούμε ότι τουλάχιστον 13 εκδοθέντα έργα του λανθάνουν, καθώς και 31 χειρόγραφα μη εκδοθέντα. Ελπίζω να ολοκληρώσω τα επόμενα χρόνια την εργο-βιογραφία του. Έως τότε οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να χρησιμοποιούν τα βοηθήματα: Τσερές, *ό.π.*: Γιάννης Βουκελάτος, *Ανθολογία Λευκαδίων ποιητών 1787-1983*, πρόλογος Γερ. Γρηγόρης, Αθήνα 1983, σ. 40-41· Αλόη Σιδέρη, *Έλληνες φοιτητές στο Πανεπιστήμιο της Πίζας (1806-1861)*, τ. Β', Αθήνα 1989-1994, σ. 478, 508, 509· Γιώργος Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Νικ. Σταματέλω (Ένα λεύκωμα με άγνωστα ιδιόχειρα ποιήματα των Παλαμά, Ξενοπούλου, Νιρβάνα, Χατζόπουλου κ.ά.)*, Αθήνα 1996, σ. 33-35, 47-48, 67-68, 123-124· Πανταζής Κοντομίχης, *Το νεοελληνικό θέατρο στην Λευκάδα*, Αθήνα 2003, σ. 191-194· Βασίλης Φίλιππας, «Γεώργιος Ι. Καββαδίας (1815;-1883). Το συνεταιριστικό όραμα και το αστικό εκσυγχρονιστικό εγχείρημα», *Πρακτικά ΙΔ' Συμποσίου, Οι αφανείς...*, *ό.π.*, σ. 237-247.

16. *Cav.re Angiolo Calcani*, Λουκία, *Ηθικόν διήγημα μεταφρασθέν εξ ανεκδότου ιταλικού χειρογράφου υπό Ιωάννου Σ. Μάνεσση και εκδοθέν υπό Χρήστου Χιώτου*, Εν Ζακύνθω 1875, 8ο, σ. 31. (Ηλιού-Πολέμη 1875.115).

17. Γιος του Θεόδωρου Ευσταθίου Βερροιώτη, που γεννήθηκε στην πόλη της Λευκάδας το 1833 και στον κατάλογο των εκλογών του 1874 τον βρισκουμε να δηλώνει επαγγελματία βαφεύς. Ο Ευστάθιος πρέπει να γεννήθηκε το 1860. Φοίτησε στο Ελληνικό Σχολείο από το 1868 έως το 1872 σε ηλικία 9-12 χρόνων. Ύστερα από 5 χρόνια γράφθηκε στην Α' τάξη του Γυμνασίου το 1877-78 σε ηλικία 17 ετών. Για λόγους που δεν γνωρίζουμε φοίτησε στη Β' και Γ' τάξη του Γυμνασίου Ερμούπολης τα σχολικά έτη 1878-1881, όπου διέπρεψε, αν κρίνουμε από τα δύο φυλλάδια: *Η Ελλάς και τα τέκνα της, ποίημα εθνικόν απαγγελθέν εν τη αιθούση του Φιλολογικού Σχολείου Ελικώνος...* υπό Ευσταθίου Θ. Βερροιώτου, μαθητού της γ' τάξεως του εν Σύρω γυμνασίου, *Εν Ερμούπολει Σύρου, Τύποις Ρενιέρη Πρίντεζη*, 1881, 8ο, 16 σ. (Ηλιού-Πολέμη 1881.276). Ο Αλή Πασσάς των Ιωαννίνων Υπό Ευσταθίου Θ. Βερροιώτου *Μαθητού της Γ' τάξεως του εν Σύρω Γυμνασίου. Εν Ερμούπολει Σύρου Τύποις Ρενιέρη Πρίντεζη...* 1881, 16ο, 40 σ. (Ηλιού-Πολέμη 1881.508). Το σχολικό έτος 1881-82 επανήλθε στη Λευκάδα και γράφθηκε μαθητής της Δ' Γυμνασίου και πήρε απολυτήριο.

1884: *Σελίδες εκ του κοινωνικού βίου ή η καταστροφή ενός σπουδαστού*. Ο Βερροιώτης έγραφε από τα γυμνασιακά του χρόνια, αφού το 1881 δημοσίευσε αυτοτελώς ένα πατριωτικό ποίημα και μια μελέτη για τον Αλή Πασά. Ο συγγραφέας αναγνωρίζει ότι η ιστορία του διηγήματός του είναι στερεότυπη, αφού παρουσιάζει την ιστορία του φοιτητή, που χάθηκε κυριολεκτικά στο χάος της ασωτίας και του έκλυτου βίου της πρωτεύουσας: ο αυστηρά αναθρεμμένος νέος της επαρχίας ξεπέρασε κάθε φραγμό και όριο και παραδόθηκε στις απολαύσεις, καθώς έγινε θύμα αδίστακτων ανθρώπων που τον οδήγησαν στο θάνατο και την οικογένειά του στην καταστροφή. Το διήγημα γράφεται από ένα ζωηρό μέλος της φοιτητοπαρέας, με λόγιες φιλοδοξίες, αφού γνώρισε για ένα χρόνο την πρωτεύουσα, αλλά δεν θεώρησε ότι έπρεπε αναζητήσει νέα πρόσληψη της άγνωστης μεγαλούπολης από εκείνη που είχε γενικά η ελληνική κοινωνία, με τον στερεότυπο φόβο ότι ο νέος κινδυνεύει να τον καταπιεί το κήτος της μεγαλουπολίτικης συμφοράς αν δεν κρατήσει αποστάσεις ασφαλείς και δεν τηρήσει αποχή από τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης και μέθεξης στη ζωή της πρωτεύουσας. Ο Σπυρίδων, Ιόνιος νέος, αποχαιρετά τους γονείς του και την αγαπημένη του Αυγή και έρχεται στην Αθήνα για τις σπουδές του. Η νέα του ερωμένη και η μητέρα της τον απομυζούν και, όταν αποφασίζει να τις εγκαταλείψει, τον σκοτώνει ο μεγάλος της αδελφός. Η Αυγή αυτοκτονεί και στον εκτός νεκροταφείου τάφο της την κλαίει η μάνα της, ενώ ο απόπληκτος πατέρας του Σπυρίδωνος θρηνεί μπροστά στη φωτογραφία του¹⁸.

Τον Σεπτέμβριο του 1882 τον βρίσκουμε πρωτοετή της Ιατρικής στην Αθήνα. Πήρε πτυχίο το 1887 και εγκαταστάθηκε ως γιατρός στην Καρυά Λευκάδας. Ασχολήθηκε με τα κοινά στο πλαίσιο του Συλλόγου Καρυάς. Ο Σύλλογος οργάνωσε ομιλία στις 14.9.1893 στην πόλη της Λευκάδας. Τα επόμενα χρόνια ο Βερροιώτης θα κατέβει για εγκατάσταση στη Λευκάδα και θα ιδρύσει Λαϊκή Σχολή, στην οποία γίνονταν διαλέξεις και μαθήματα που μετέδιδαν ωφέλιμες και πρακτικές γνώσεις. Το 1899 θα εκδώσει την εφημερίδα *Κλειώ* (1899-1901). Για δύο θητείες (1899-1907) ήταν ο πρώτος λαϊκός δήμαρχος της Λευκάδας, μια επιτυχημένη παρένθεση στις δημαρχιακές θητείες των αρχόντων και των εμποροκτηματιών. Το 1910 εκλέχτηκε βουλευτής στην Α' αναθεωρητική Βουλή. Βλ. Τσερές, *ό.π.*: Πάνος Θ. Κουνιάκης, *Η σύγχρονος Λευκάς 1880-1936*, Πάτρα 1937, σ. 8, 36-38, 42-43· Γ. Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Νικ. Σταματέλω...*, *ό.π.* (Ευρετήριο)· Πανταζής Κοντομίχης, *Ο Τύπος της Λευκάδας (1800-1987)*, Αθήνα 2003, σ. 85· Ιωάννης Ζαμπέλης, *Ψήγματα τοπικής ιστορίας της Λευκάδας*, Λευκάδα 2005, σ. 114-119.

18. Ευσταθίου Θ. Βερροιώτου *Σελίδες εκ του κοινωνικού βίου ή Η καταστροφή ενός σπουδαστού Αναγνωσθέν εν τω εν Αθήναις Συλλόγω των Φοιτητών κατά την 19 Νοεμβρίου 1883 Εν Αθήναις Εκ του τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης» οδός Αγίου Μάρκου αριθ. 24. 1884, 8ο σ. 45+3λ. (Ηλιού-Πολέμη 1884.343). Στη σ. [3] αφιέρω-*

Ο Σταματέλος δεν ακολούθησε τα παραδείγματα διηγηματογραφίας της προηγούμενης γενιάς, του Κονιδάρη και του Καλκάνη, που ήταν και φίλος του¹⁹, ούτε του Βερροιώτη, που ήταν φίλος και συνηλικιώτης του. Μπήκε στο χώρο της νέας λογοτεχνίας, και μάλιστα του διηγήματος, από την πύλη που δημιούργησε ως προς τη θεματολογία το κίνημα της λαογραφίας, οι αναζητήσεις της γενιάς του 1880 και το αντιρομαντικό πλαίσιο του διαγωνισμού διηγήματος της *Εστίας* του 1883, επιλέγοντας τη Λευκάδα ως τόπο δράσης, τόσο την ύπαιθρο, αλλά αργότερα και την αστική, προσπαθώντας, όσο την είχε καταλάβει και φωτογραφήσει στο νου του, να την αναπαραστήσει στα διηγήματά του.

Η επαφή του Σταματέλου με την ύπαιθρο Λευκάδα ήταν βιωματική εξαιτίας της άμεσης σχέσης του πατέρα του, όπως σημειώσαμε, με τους Τσουκαλάδες. Στο διήγημά του «Μια νύχτα στο χωριό. Σκιαγραφία»²⁰ αναπολεί μια νύχτα που πέρασε στο πατρικό του χωριό, τους Τσουκαλάδες, όταν ήταν 13 χρόνων και πήγε ασυνόδευτος να βαφτίσει ένα παιδάκι. Οι διηγήσεις του ζητιάνου γερο-Κραβαρίτη, νυχτερινού επισκέπτη στην αγροτική βεγγέρα, και του γέροντα κουμπάρου για δαίμονες, ξωτικά και νεράιδες τον οδήγησαν σε ανήσυχο και τρομαγμένο ύπνο με εφιάλτες.

Σε δύο ποιήματά του αναπλάθει «Το στοιχειό της λίμνης παρά το χωριόν Βουρνικά. Παράδοσις Λευκαδία»²¹, για τη βοσκοπούλα Φρόσω, που της πήραν κλέφτες τα ζώα που έβοσκε και ο πατέρας της την

ση: *Τοις Έλλησι σπουδασταίς*. Στη σελίδα [5] καταθέτει την πίστη του στο στερεότυπο της πρωτεύουσας ως τόπου απωλείας και ανακηρύσσει την Επτάνησο «κιβωτό του Ελληνισμού» την ώρα της αφομοίωσής της στο ελληνικό βασίλειο: «Η ιστορία ην προτιθέμεθα να διηγηθώμεν δεν είναι νέα· έχει πλήξει πολλάκις τα ότα υμών, έχει ταράξει πλέον ή εκατοντάκις την καρδίαν σας και έχει εξαναγκάσει ταύτην εις οίκτον ή αποστροφήν· είναι γνωστή, κοινή, εσχωριασμένη αν θέλητε, αλλ' έστω· θα επαναλάβωμεν ταύτην, διότι καθ' ημάς το πολεμείν την κακίαν και το δεικνύειν το ειδικθές αυτής είναι πράγμα όπερ ουδέποτε γηράσκει επαναλαμβανόμενον [...]». «Εκεί που του Ιονίου, εις την γλυκειάν εκείνην επίγειον Πλειάδα, εις την γελδέσσαν και ανθοστεφή χώραν των Βαλαωριτών, των Σολωμών, των Ζαμπελιών, των Λασκαράτων, των Ζερβών, των Μαντζάρων, εις την Κιβωτόν του Ελληνισμού επί Τουρκοκρατίας, εις την ποιητικόν Επτάνησον, κατά τον Σεπτέμβριον του 1882 [...]». Βλ. και Κώστας Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 2004, σ. 580.

19. Για τις σχέσεις του με τον Άγγελο Καλκάνη και τον κοινό τους φίλο Σπυρίδωνα Δ. Γκίνη, βλ. Γ. Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Νικ. Σταματέλω...*, ό.π. (Ευρετήριο).

20. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 11. Για την πεζογραφική παραγωγή του Ν. Ι. Σ., βλ. Γ. Ανδρειωμένος, «Αναζητώντας τα ίχνη...», ό.π., σ. 153-156.

21. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 14.

έδωξε το βράδυ από το σπίτι για να τα αναζητήσει. Στην απελπισία της καταράστηκε «λίμνη να γένει το χωριό / κι εγώ στοιχείο στη λίμνη / Κι ο λόγος θάμα γίνηκε...». Σε άλλο ποίημα «Το γραφτό του. Παράδοσις Λευκαδία»²², για το μονάκριβο παιδί της χήρας, το καλομοιραμένο αλλά και συνδεδεμένο με το θάνατο αν η μάνα του διαστεί διασίδι για τον αργαλειό τον μήνα Μάη. Το κακό έγινε όπως το μαρτυρά η παροιμία: «σαν έχει γιο μονογενή / το Μάη μήνα μη διαστεί».

Ομαλότερος είναι ο μύθος στο διήγημα «Μία ευτυχής συνάντησις»²³ της ορφανής Ελένης και του Αποστόλη στη θάλασσα, εκείνης για πλούσιμο ρούχων και εκείνου για το «πάτημα» δίμιτων υφαντών του αργαλειού. Ένας έρωτας με αίσιο τέλος δίνει τη δυνατότητα στο συγγραφέα να ξετυλίξει συγκριτικά στοιχεία, μάλλον αφελή, για τις διαφορές ενός κοριτσιού της πρωτεύουσας και μιας χωριατοπούλας, και να απευθυνθεί στην αναγνώστρια της πόλης λέγοντάς της «ότι πρέπει να αγαπάς τας αθώας εκείνας νύμφας των ορέων διότι, αν δεν φέρωσιν επανοφώριον water proof ως τα ιδικά σου, έχουσιν όμως καρδίαν αγνοτέραν».

Η μικρή αυτή παραγωγή αγροτικής ηθογραφίας του βραχύβιου συγγραφέα είναι πολύ κατώτερη από το πρώτο του διήγημα «Ο μπάρμπα Θωμάς»²⁴, με το οποίο πήρε μέρος το 1883 στον δεύτερο διαγωνισμό του περιοδικού *Εστία*, όπως είχε μάθει από τον πατέρα του, που πήρε μέρος σε πολλούς διαγωνισμούς, ιδιαίτερα του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, και βραβεύτηκε πολλές φορές. Ο διαγωνισμός έμελλε να σφραγίσει τη λογοτεχνική παραγωγή της ελληνικής ηθογραφίας και της συνεισφοράς της λαογραφίας στη λογοτεχνία. Το διήγημά του αξιώθηκε τον πρώτο έπαινο (βραβεία δεν δόθηκαν) στον δεύτερο διαγωνισμό της *Εστίας* και δημοσιεύτηκε στις σελίδες της τον Ιούνιο του 1884. Ο Σταματέλος φαίνεται ότι πήρε μέρος και στον πρώτο διαγωνισμό της *Εστίας*, που προκηρύχθηκε στις 15 Μαΐου 1883 και τα διηγήματα στάλθηκαν έως την 1η Οκτωβρίου 1883, με κριτική επιτροπή τον Εμμανουήλ Ροΐδη, τον Σπυρίδωνα Π. Λάμπρο και εισηγητή τον Νικόλαο Γ. Πολίτη. Ο Σταματέλος πρέπει να έστειλε το διήγημα «Ο Αργύρης», του οποίου δεν σώθηκε το χειρόγραφο και κατά την εισήγηση είχε αφετηρία δημοτικό άσμα, «το λευκάδιον τραγούδι του Αργύρη, ου τρεις παραλλαγάς εδημοσίευσεν ο Ιωάννης Σταματέλος». Στον Νικόλαο ήταν γνωστό και το ομόθεμο ποίημα του Βαλαωρίτη «Το ξεριζωμένο δέντρο»

22. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 17.

23. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 22.

24. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 4.

(1868). Ο εισηγητής παρατήρησε ότι ο διάλογος είναι φυσικός και αβίαστος και ο συγγραφέας του γνωρίζει σε βάθος τη λευκαδίτικη διάλεκτο, αν και χρησιμοποιεί λέξεις σπανιότατες, μιμούμενος τον Βαλαωρίτη²⁵.

Η υπόθεση του «Μπάρμπα Θωμά» εκτυλίσσεται σε μικρό χωριό, μία ώρα δρόμο από την πόλη της Λευκάδας. Ο μπάρμπα Θωμάς, εξηντάρης αγρότης, χωρίς δική του οικογένεια, στηρίζει την οικογένεια του νεότερου αδελφού του, Γιάννη, που πέθανε και άφησε τη χήρα του, Μαριώ, με δύο παιδιά, τον Μήτσο 8 και την Αγγελική 5 ετών. Η μεγάλη φτώχεια και η πολλή δουλειά χαρακτηρίζουν τη ζωή τους και με πολλή οικονομία και στέρηση των μεγάλων καταφέρνουν να επιβιώσουν. Στα 17 χρόνια της Αγγελικής ξεκινούν οι προβληματισμοί και οι αγωνίες για το γάμο, που δεν πρέπει να αργήσει και γι' αυτόν απαιτούνται τα ρούχα της προίικας, που πρέπει να υφανθούν και να κεντηθούν. Οι αγοραστές πρώτες ύλες είναι το κυριότερο πρόβλημα. Ένα συνοικέσιο που οργανώνει ο παπάς του χωριού φτάνει στον αρραβώνα της με τον Χρήστο της χήρας Παρασκευής, με αίσιους οιωνούς και καλές σχέσεις ανάμεσα στις δύο οικογένειες και αλληλοϋποστήριξη στις αγροτικές εργασίες. Ο Μήτσος επιστρατεύεται, παρ' όλες τις προσπάθειες του άρχοντα, και ο Χρήστος αλλάζει συμπεριφορά απέναντι στην Αγγελική και την οικογένειά της, καθώς, με τη σύμφωνη γνώμη της μάνας του, θεωρεί ότι δεν παίρνει όση προίικα του άξιζε και αναβάλλει το γάμο. Μάταια ο μπάρμπα Θωμάς και ο παπάς προσπαθούν να τον μεταπείσουν. Ο μπάρμπα Θωμάς γράφει τα δυσάρεστα στον οξύθυμο Μήτσο, που έρχεται με άδεια και χωρίς αποτέλεσμα απειλεί τον Χρήστο. Ο μπάρμπα Θωμάς ζήτησε από το στρατόπεδο στην πόλη της Λευκάδας, που υπηρετούσε ο ανιψιός του, να μην του δίνει άδειες, φοβούμενος μήπως συμβεί το κακό. Ο Μήτσος, όμως, μια νύχτα φεύγει κρυφά από το στρατόπεδο, έρχεται στο χωριό, σκοτώνει τον Χρήστο και γυρίζει αμέσως στη μονάδα του, χωρίς να γίνει αντιληπτός. Η Χωροφυλακή συλλαμβάνει τον μπάρμπα Θωμά και εκείνος στο δικαστήριο παραδέχεται την ενοχή του, για να καλύψει τον Μήτσο. Ο 75άρης γέροντας καταδικάζεται σε θάνατο. Φυλακίστηκε στις φυλακές της Λευκάδας, που οικοδομήθηκαν «καθ' υποτύπωσιν των τρωγλών του Άδου» και πέθανε με το παράπονο ότι δεν άφησε αποκατεστημένα τα ανίψια του και γιατί εκείνος θα πέθαινε ως κακούργος.

Η κρίση της Επιτροπής, με εισηγητή τον Αριστομένη Προβελέγγιο, παρατηρούσε ότι ο Σταματέλος κατείχε καλά τη γλώσσα, αλλά ανακάτευε την καθαρεύουσα με τη λευκαδίτικη διάλεκτο χωρίς επιτυχία.

25. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 33.

Το θέμα θεωρήθηκε εύστοχο, ενδιαφέρον και συγκινητικό, που εκτυλίσσεται με ειδυλλιακή χάρη, ενώ οι χαρακτήρες πλάθονται ικανοποιητικά και με ευκρίνεια, ιδιαίτερα ο μπάρμπα Θωμάς. Οι κριτές εκφράζουν τη διαφωνία τους για το άδικο τέλος με προφανή τη δικαστική πλάνη.

Ο σημερινός αναγνώστης, και μάλιστα ο Λευκαδίτης, νομίζω ότι θα βρει τις περιγραφές και τα λαογραφικά στοιχεία που δίνονται για την αγροτική καθημερινότητα λιτά, ακριβή, χωρίς καμιά τάση ωραιοποίησης. Ο νατουραλισμός του συγγραφέα δεν επέτρεψε ευκολίες και γλυκερές προσεγγίσεις και η προκαλούμενη συγκίνηση στον αναγνώστη είναι έντονη όχι από την ίδια την περιγραφόμενη ανθρώπινη δυστυχία αλλά από τις αποχρώσεις και τους αναβαθμούς των ανθρώπινων αισθημάτων και αντιδράσεων όπως κλιμακώνονται. Όσο για το άδικο τέλος, θα θεωρήσει, νομίζω, ο αναγνώστης ότι είναι φυσική κατάληξη της στάσης ζωής ενός ανθρώπου, που από νωρίς έμαθε να τα δίνει όλα για τους άλλους.

Η ζηλευτή ακρίβεια με την οποία περιγράφει την αγροτική ζωή οφείλεται στο ταλέντο και την ευαίσθητη πρόσληψη του αγροτικού κόσμου και του ήθους των ανθρώπινων σχέσεων στο χωριό και των εθίμων της αγροτικής κοινωνίας. Εκτός από την επαφή του την άμεση με τους Τσουκαλάδες, είχε και του πατέρα τη γνώση και διδασκαλία.

Αλλά, όπως σημειώσαμε, ο Σταματέλος έζησε στην πόλη της Λευκάδας και αυτή τη μικρή και ταξικά διαφοροποιημένη κοινωνία γνώριζε καλύτερα και θα ήθελε να αναπαραστήσει στην πεζογραφία του, παρόλο που η όποια επαφή και γνώση των αστικών συμπεριφορών, που αξιώθηκε στην Αθήνα ή αποκτούσε διαβάζοντας ελληνική και ξένη λογοτεχνία, φαίνεται ότι του δημιουργούσε αρκετή απέχθεια για τις ψεύτικες και ανειλικρινείς συμπεριφορές, που τάχα τις είχαν προνόμιο οι αστοί των πόλεων, σε σχέση με τα αγροτικά ήθη της Λευκάδας ή τα αστικά ήθη της μικρής του πόλης. Επιπλέον, τον οδηγούσαν σε μια σύγκριση που κατέληγε σε παραμορφωτικά συμπεράσματα κάτω από την πίεση του συρμού του λαογραφισμού και της αναζήτησης των αγνών και άδολων αξιών του αγροτικού και του λαϊκού βίου. Παρόλη αυτή την άγωνα σύγκριση, δεν έφτασε, στην πεζογραφία του κυρίως, σε ωραιοποιήσεις της αγροτικής και της αστικής ζωής της Λευκάδας. Στην ποίησή του τα αποτελέσματα είναι κατώτερα, καθώς ο λυρισμός και η έκφραση του ασταθούς εσωτερικού του κόσμου αφήνουν στη μέση ή καταστρέφουν εμπνεύσεις του.

Πριν περάσουμε στην εξέταση του μοναδικού του διηγήματος αστικής ηθογραφίας, ταιριάζει να αναφερθούμε σε δύο αφηγήματα αστικής λαογραφίας που έγραψε το 1884 και δημοσιεύτηκαν το 1885

στο ημερολόγιο *Ποικίλη Στοά* του φίλου του Ιωάννη Αρσένη. «Η Μεγάλη Εβδομάς και το Πάσχα εν Λευκάδι»²⁶ και «Η Πρωτομαγιά εν Λευκάδι»²⁷. Ο αφηγητής μας δηλώνει, χαριτωμένα και λίγο σκωπτικά, ότι ρωτούσε τις γειτόνισσές του, που τον επισκέφθηκαν για να τον χαιρετήσουν ως νεοφερμένο από την Αθήνα το απόγευμα της Κυριακής των Βαΐων, «χάριν της Εθνολογικής Εταιρείας», δηλαδή του εθνικού προγράμματος καταγραφής των ηθών και των εθίμων του λαϊκού βίου, που σάλπιξε το λαογραφικό κίνημα. Είναι επίσης χαρακτηριστική η απάντηση της πληροφοριοδότης του σόρας Τασούλας «κιο συ σα γραμματικός τα ξέρεις γιατί τα γράφουν και τα λίμπρα». Δεν εμόχθησε, λοιπόν, ματαίως ο πατέρας Σταματέλος, η γενιά του και η επόμενη γενιά: οι λαογραφικές επιδόσεις των λογίων και τα δημοσιευμένα λαογραφικά βιβλία μπορούσε να υποστηριχτεί ότι πέρασαν στη συνείδηση των απλών ανθρώπων. Η απαρίθμηση των εθίμων του Λαζάρου και των Βαΐων, της περιφοράς του Επιταφίου, της πρώτης Ανάστασης και των εθίμων στην αγορά του Μεγάλου Σαββάτου και, τέλος, η θορυβώδης λιτανεία των εικόνων στην Αγάπη της Κυριακής του Πάσχα γίνονται με τρόπο εκλεκτικό και υπαινικτικό, χωρίς λεπτομέρειες, με την ανάδειξη των ιδιορρυθμιών και των εξαιρέσεων, με τη βοήθεια καιρίων ιστορικοπολιτικών παρατηρήσεων. Οι παρεμβαλλόμενοι μικροί μονόλογοι του αφηγητή είναι γοητευτικοί:

Και ευφραίνεται πάσα κτίσις, και συγχορεύουσι τα ουράνια μετά των επιγείων, και ενθουσιάζει πας τουφεκισμός, και φοβερόν προβάλλει το στόμιον παν τρομπόνιον, και πηδά παν παιδίον με το κόκκινο αυγό εις τας χείρας, προσδοκούν κέρδη σημαντικά αν το αυγό αυτού αναδειχθή νικητής κατά το τσούγκρισμα, και ανταλλάσσονται προς δόξαν του Χριστού τόσα ύποπτα φιλήματα, και ανασκιρτά παν θυλάκιον ρασοφόρου προαισθανόμενον εσοδείαν, και οξύνεται η φωνή εκάστου μαγείρου, και καθαρίζονται τόσαι χορδαί, και καθηδύνουσι τα ότα μας τόσα τύμπανα, και παρασκευάζονται τόσοι ευσεβείς δια τους ναούς και δια τους αμνούς, και πάσα κτίσις γεραίρει την Ανάστασιν του Κυρίου²⁸.

Το κείμενό του για την Πρωτομαγιά είναι σύντομο, αλλά προηγείται δικό του μακρόσυρτο ποίημα: στο πρώτο του μέρος υμνεί την Πρωτομαγιά και στο δεύτερο παρουσιάζει τη δική του συμμετοχή που κα-

26. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 15.

27. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 16.

28. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 15. Τα αποσπάσματα είναι από τις σ. 309 και 315.

ταλήγει στην πικρία του ανεκπλήρωτου έρωτα. Η παρουσίαση της Πρωτομαγιάς στην πόλη αλλά και την ύπαιθρο γίνεται με εκλεκτικές αναφορές στα έθιμα και τα τραγούδια της.

Στο μοναδικό του αστικό ηθογραφικό διήγημα «Η γειτόνισσά μου», που δημοσίευσε στην Αθήνα τον ίδιο χρόνο, 1885²⁹, η υπόθεση είναι απλή: Η γειτόνισσά του θεια Θεοδούλα διηγείται τη ζωή της στη μητέρα του συγγραφέα και στον ίδιο. Στην αρχή παρουσιάζεται η αφηγήτρια:

κατώκει εν Λευκάδι πλησίον της οικίας μας και εις μίαν ισόγειον μπαράκαν. Πτωχή και δυστυχής, προ πολλών ετών χήρα, εξενοδούλευε δι' όλης της ημέρας, όπως αναθρέψει [...] τον μονάκριβον Γεώργη της [...]. Ήτο ξορκίστρα, από ταις πρώταις. Όλαι αι ζηλευταί κοπέλλαι της γειτονιάς συχνά-πυκνά την επεσκέπτοντο για να ταις πη το μελλούμενό τους. Την ημέραν δε ιδίως του Αγίου Ιωάννου του Λαμπαρδάρη ή Ριγανά η μπαράκα της εγένετο [...] το μαντεϊόν τόσων κεκρυμμένων καρδιών³⁰.

Η θεια Θεοδούλα ήταν η ορφανή πτωχοκοπέλα της λαϊκής τάξης –έστω και αν η μπαράκα της ήταν δίπλα στο «αρχοντικό» του συγγραφέα– που μεγάλωσε κοντά στην ξορκίστρα, επίσης, μάνα της, που όλα τα εξηγούσε και τα οργάνωνε με τους κανόνες ενός κώδικα θρησκοληφίας και δεισιδαιμονίας, συμπληρωματικού της κρατούσας ιδεολογίας, με την ανάγκη όλα να μαντευτούν και να αντιμετωπιστούν με ξόρκια, μάγια και αποτρεπτικές συμπεριφορές, αφού κυριαρχούσε ο φόβος για το ανεξέλεγκτο κακό, που είναι κρεμασμένο κάθε στιγμή πάνω από τον άνθρωπο και μόνο αυτά μπορούν να τον προφυλάξουν, αφού η τύχη χωρίζει τους ανθρώπους σε καλομοιραμένους και κακοφούρτουνους, σε έναν κόσμο που δεν αλλάζει και δεν έχει ελπίδα να βελτιωθεί χωρίς τη συνέργεια του μαγικού.

Και ύστερα ήρθε για τη Θεοδούλα ο έρωτας, που έπρεπε να μείνει ανομολόγητος και να κρυφτεί κάτω από το μανδύα του «τυχερού» των δύο νέων και να υπάρξει κάποτε η σχέση, όχι ως διαδικασία και αναζήτηση, αλλά ως νόμιμο αποτέλεσμα πατροπαράδοτου συνοικεσίου, που οδηγεί τον έρωτα εν καταστολή στο γάμο και στην τεκνοποιία, και αυτή συντροφευμένη από τον Χάρο, με το μονάκριβο τέταρτο παιδί να ορφανεύει κι αυτό γρήγορα και ως παιδί της χήρας να μεγαλώνει και να μαθαίνει γράμματα, στον κύκλο μιας επιβίωσης στηριγμένης στο καθημερινό ξενοδούλειο της και στα ξόρκια, τα μαγικά και τα αγιωτικά της, γιατί «σαν ήταν η τύχη της δεξιά δεν θα

29. Βλ. στο τέλος της μελέτης, Δημοσιεύματα Ν. Ι. Σταματέλου, αρ. 23.

30. Στο ίδιο, σ. 107.

περπατούσε από σπίτι σε σπίτι για να βγάλει το καθημερινό της» ή «κάθε στιγμή σχοράω τη μακαρίτισσα τη μάνα μου, που ο θεός την εφώτισε και με έμαθε τόσα αγιωτικά πράγματα, αλλοιώς ούτε κ' εγώ δεν ξέρω πως ήθελα νάμαι καταντημένη»³¹.

Ο Σταματέλος δεν έζησε για να μας αναπαραστήσει και άλλες όψεις της ζωής στη γενέθλια πόλη του, που απέδειξε ότι τη γνώριζε και είχε βρει τους τρόπους να την περάσει στη λογοτεχνία. Χάθηκε στα 28 του χρόνια, λιγότερα από τα μισά από όσα έζησε ο πατέρας του, που οι βιογράφοι του είχαν θεωρήσει δίκαια ότι πέθανε πρόωρα στα 59 χρόνια του. Ο Νικόλαος πέθανε πριν ωριμάσει λογοτεχνικά και όταν έκλεινε τον κύκλο της φοιτητικής ζωής και των λογοτεχνικών πρωτολειών του. Ο φίλος του ο Βερροιώτης θα ζήσει άλλα 39 χρόνια, αλλά θα ακολουθήσει το ιατρικό επάγγελμα, αρχίζοντας από την Καρυά, τη συλλογική δράση, τα διαφωτιστικά μαθήματα και, τέλος, την πολιτική, ως δήμαρχος Λευκαδίων, βουλευτής και εφημεριδογράφος, αφήνοντας το λογοτεχνικό του στάδιο στο πρωτόλειο των φοιτητικών του χρόνων που σημειώσαμε. Άλλοι Λευκαδίτες από τη γενιά τους και τις αμέσως επόμενες δεν θα βρεθούν τα επόμενα 40 χρόνια να υπηρετήσουν την πεζογραφία και να αναπαραστήσουν, στα χρόνια της αιχμής τους, τις κοινωνικές μεταβολές, που ολοκλήρωσαν την ανατροπή της πρωτοκαθεδρίας της επτανησιακής αρχοντικής τάξης από τους ορμητικούς εμποροκτηματίες, που θα ακμάζουν έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με ανερχόμενα και τα επαγγελματικά και λαϊκά στρώματα, το πόπολο της συστημικής ένταξης αλλά και της περιθωριακής αμφισβήτησης³². Η Λευκάδα και στο χώρο της λογοτεχνίας θα συνεχίσει στο ρυθμό της υστέρησης έναντι των άλλων Ιονίων³³, περιμένοντας την μπίλια του ετεροχρονισμού να σταθεί σε ένα νέο κατώφλι.

31. Στο ίδιο, σ. 107.

32. Βλ. και Δημήτρης Σπ. Τσερές, «Το ρέκβιεμ της λευκαδικής τσιβιλιάς. Μια απροσδόκητη λογοτεχνική φωνή του Μεσοπολέμου», *Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου, Ηθογραφίες Λευκαδίτικες*, επιμέλεια – επιλεγόμενα – λεξιλόγιο Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Δημήτρης Σπ. Τσερές, Βασίλης Φίλιππας, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2010, σ. 166-175.

33. Διαφευσμένη ελπίδα για τη λευκαδίτικη διηγηματογραφία θα μπορούσε να θεωρηθεί η περίπτωση του πολυτάλαντου Διονύσιου Σ. Δεβάρη (1883-1955), του κύκλου των Σικελιανών και των Ντάνκαν, ηθοποιού, θεατρικού συγγραφέα και κριτικού, με σπουδές φιλολογίας στην Αμερική και νομικής στην Αθήνα, που σταδιοδρόμησε ως δημοσιογράφος. Γνωρίζουμε μόνο μισό διήγημά του, «Η Γιαννούλα», δημοσιευμένο στο βραχύβιο περιοδικό του *Ο ελληνικός κόσμος*, έτος Α΄, τχ. 1 (Αθήνα 15 Απριλίου 1917) 9-11 και τχ. 2 (1 Μαΐου 1917) 9-12. Η συνέχεια πιθανότατα θα έχει δημοσιευτεί σε κάποια από τα τεύχη 3-6, που κυκλοφόρησαν από 15 Μαΐου έως 1 Ιουλίου 1917,

Αποδείχτηκε ότι αυτό ήταν της Ανδρομάχης, της Μάχης Γεωργίου Φίλιππα³⁴, που γεννήθηκε το 1891 στην πόλη της Λευκάδας και ο πατέρας της, δεύτερης γενιάς αστός, ανήκε στην τάξη των εμποροκτηματιών και η μάνα της, Κατίνα Αλέξανδρου Αρέθα, ήταν κόρη μεγα-

αλλά δεν έχει εντοπιστεί αντίτυπό τους. (Ερευνητική ομάδα, εποπτεία Χ. Α. Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940) Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, τ. Α', *Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925)*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 252. Από τα ευρετήρια του ίδιου τόμου και των επόμενων της σειράς, τ. Β', 2002 και τ. Γ', 2007, ο μελετητής θα εντοπίσει και άλλες συνεργασίες του Δ.Σ.Δ. σε άλλα περιοδικά). Η δράση στο διήγημα θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι ξετυλίγεται στη Λευκάδα (και ότι αναπαριστώνται ίσως και αυτοβιογραφικά στοιχεία) σε ένα σπίτι ευκατάστατου εμποροκτηματία με το κατάστημά του στο ισόγειο. Η υπηρέτρια, ορφανή χωριατοπούλα που την ορέγονται οι αρσενικοί της οικογένειας, πατέρας και δύο γιοι, αναδεικνύεται κεντρικό πρόσωπο. Η πρόθεση του Δ.Σ.Δ. μοιάζει να ήταν ένα ψυχογραφικό διήγημα χαρακτήρων με τη ματιά του κοσμοπολίτη πτυχιούχου νομικού, του γιου που γύρισε από την Αθήνα και προσπαθεί να ζήσει, με απαιτήσεις υπέρβασης των οικογενειακών και κοινωνικών ορίων της επαρχιακής πόλης του. Για τον Δ.Σ.Δ. βλ. Τσερές, *ό.π.*, φοίτηση στο Ελληνικό Σχολείο (1892-1896) και το Γυμνάσιο (1896-1901). Για τη σχέση του με τους Σικελιανούς και την προβολή των Δελφικών Γιορτών, βλ. Γιώργος Κ. Κατσιμπαλής, *Βιβλιογραφία Άγγελου Σικελιανού*, Αθήνα 1946 (Ευρετήριο)· Κώστας Μπουραζάκης, *Χρονογραφία Άγγελου Σικελιανού (1884-1951)*, Αθήνα 2006 (Ευρετήριο)· Νίκος Κ. Κατηφόρης, «Αρχές του 20ού αι. “λευκαδίτικος” θίασος περιοδεύει στις Η.Π.Α. με Σοφοκλέους “Ηλέκτρα”», *Νήρικος* 83 (Πάτρα Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2010) 4-7. Για τη δημοσιογραφική κάλυψη της εκατονταετηρίδας του Α. Βαλαωρίτη, 5-7 Ιουνίου 1925, στη Λευκάδα, ήλθε ως απεσταλμένος της εφημερίδας *Η Βραδυνή*, της οποίας ήταν αρχισυντάκτης. Βλ. το πολυσέλιδο αφιέρωμα που επιμελήθηκε στο φ. 537, Κυριακή 7 Ιουνίου 1925, σ. 1, 4, 5, 8. Το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Λευκάδας οργάνωσε για τον Δ.Σ.Δ. τιμητική εκδήλωση, στο πλαίσιο των Γιορτών Λόγου και Τέχνης, στις 2 Αυγούστου 2010 (στο Πρόγραμμα των Γιορτών, σ. 30, υπάρχει εκτός από το πρόγραμμα της ημερίδας βιογραφικό σημείωμα και φωτογραφία του Δ.Σ.Δ.). Σε ένα μικρό δρόμο κοντά στο σπίτι των Δεβάρηδων έδωσαν το όνομά του και εντοιχίστηκε αναμνηστική πλάκα στην αρχή του. Οι εκδηλώσεις έγιναν με παρουσία πολλών μελών της οικογένειας Δεβάρη. Τέλος, να σημειώσω ότι στη Χαρამόγλειο Βιβλιοθήκη, που ο ιδρυτής της φρόντισε να υπάρχουν πολλά από τα δημοσιεύματα του Δ.Σ.Δ., η οικογένειά του κατέθεσε αντίγραφα τεκμηρίων χρήσιμων για τους μελετητές της ζωής και του έργου του.

34. Όλα όσα αναφέρονται εδώ για την Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου είναι περίληψη της μελέτης μου «Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου (1891-1969). Ο γενέθλιος τόπος και ο λόγος του διδακτισμού και της δημιουργικής φιλανθρωπίας στο λογοτεχνικό της εργαστήριο», *Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου, Ηθογραφίες Λευκαδίτικες*, *ό.π.*, σ. 123-163, που ευεργετήθηκε από τις μελέτες που περιλαμβάνονται στο ίδιο βιβλίο: του Δ. Σπ. Τσερέ σημειώθηκε στην προηγούμενη υποσημείωση, της οποίας έπονται του Βασιλή Φίλιππα, «Λευκάδα είναι μόνο η πόλη. Αναπαραστάσεις του τόπου, της ιστορίας, των συμπεριφορών και της τοπιολαλίας στις *Ηθογραφίες* της Ανδρομάχης Φίλιππα-Χαριτωνίδου», *ό.π.*, σ. 222-242. «Πραγματολογικός και λαογραφικός υπομνηματισμός», σ. 243-280.

λεμπόρου. Η Ανδρομάχη, τέταρτο από τα οκτώ παιδιά της οικογένει-
ας, μαθήτευσε με δυσκολίες, που υπερνίκησε χάρη στη μαχητική της
διεκδίκηση του δικαιώματος και των κοριτσιών στη δημόσια Μέση
Εκπαίδευση, στο Ελληνικό Σχολείο (1904-1909) και στο Γυμνάσιο
Λευκάδος (1909-1910) και με το ενδεικτικό της Α΄ τάξης γράφηκε
και φοίτησε στο τριετές εξωτερικό Διδασκαλείο του Αρσακείου Αθη-
νών της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (1910-1913), για να αποφοιτή-
σει ως αριστούχος πρωτοβάθμια δασκάλα³⁵.

Τα χρόνια της φοίτησης στο Αρσάκειο δεν φαίνεται να ήταν εύκολα.
Εστία της ήταν το Άσυλο της Αγίας Αικατερίνης, οικοτροφείο στην οδό
Μητροπόλεως 29, που είχε ιδρυθεί από κυρίες της μεγαλοαστικής τά-
ξης και από το 1900 είχε προσαρτηθεί από την Καλλιρρόη Παρρέν
στην Ένωση Ελληνίδων, στο πλαίσιο των προσπαθειών του σωματείου
για στήριξη των εργαζόμενων κοριτσιών. Στο Αρσάκειο έδειξε ιδιαίτε-
ρη επιμέλεια αν κρίνουμε από την άριστη βαθμολογία της σε όλα τα
μαθήματα και στην τελική επίδοση 9,56 στο δίπλωμα, που την κατέτα-
ξε δεύτερη ανάμεσα στις 38 νέες δασκάλες του 1913³⁶.

Ο τελευταίος χρόνος των σπουδών της Ανδρομάχης, το 1912-1913,
χρόνος εθνικής ανάτασης, εξαιτίας των βαλκανικών πολέμων, στην
οποία μετείχε, της επιφύλασσε δυσάρεστα γεγονότα. Στις 12 Φε-
βρουαρίου 1913 πέθανε στη Λευκάδα ο πατέρας της σε ηλικία 58
ετών, ενώ κατά τη διάρκεια των διπλωματικών της εξετάσεων αρρώ-
στησε η ίδια από αδενοπάθεια, ίσως και φυματίωση, και καθώς δεν
είχε κανένα συγγενή στην Αθήνα να τη φροντίσει, παρουσιάστηκε ο
καθηγητής της των Ελληνικών Χαρίτων Χ. Χαριτωνίδης (1875-1954),
που ανέλαβε να τη στείλει σε γιατρό.

Ύστερα από τις διπλωματικές της εξετάσεις του Ιουνίου 1913 και
χωρίς να περιμένει να βγουν τα αποτελέσματα, αναχωρεί για τη Λευ-
κάδα και εγκαθίσταται στο χωριό του παππού της στην Κάτω Εξάν-
θεια, στον Δρυμώννα, όπου συνεχίζει τη θεραπεία της. Ο Χαριτωνίδης
της στέλνει από την Αθήνα φάρμακα και συμβουλές για δίαιτα και
ξεκούραση, όπως συνιστά ο γιατρός.

Τα επόμενα σχολικά έτη, 1913-1914 και 1914-1915, η Ανδρομάχη
βρίσκεται στο χωριό Βαυκερή, μάλλον ως δασκάλα, πιθανόν δημοσυ-
ντήρητη³⁷.

35. Τ. Ε. Σκλαβενίτης, *ό.π.*, σ. 123-125.

36. Στο *ίδιο*, σ. 126.

37. Στο *ίδιο*, σ. 126-129. Πρώτος εξάδελφος του παππού της Ανδρομάχης, του
Σπυρίδωνος Αναγνώστη Φίλιππα του Πανταζή, είναι ο Σπυρίδων Αναγνώστης Φίλιπ-
πας του Χρήστου (Δρυμώννας 1815-1895), συντάκτης του γνωστού «Χρονικού του Φί-
λιππα 1837-1893», που εκδόθηκε από τον Πάνο Γ. Ροντογιάννη, *Ιστορία της Νήσου*

Ως προς τα ενδιαφέροντα, τις αναγνώσεις και την κατάρτισή της, κατά τα χρόνια των σπουδών της αλλά κυρίως την αμέσως μετά τις σπουδές περίοδο, έχουμε τις μαρτυρίες που προκύπτουν από την αλληλογραφία της με τον Χαριτωνίδα και κυρίως ό,τι απέμεινε από ένα *Σημειωματάριό* της, πολύφυλλο τετράδιο σημειώσεων και δοκιμίων. Το *Σημειωματάριο* χρησιμοποιούσε στα χρόνια των σπουδών της (1910-1913), ίσως στον Δρυμόνα και πάντως στη Βαυκερή (1913-1915). Στο πρώτο μέρος του *Σημειωματαρίου* υπάρχει η «Συλλογή διαφόρων γνωμών», ένα ανθολόγιο στοχασμών και αναλύσεων βιοσοφίας και ανθρώπινων σχέσεων.

Περισσότερο ενδιαφέροντα είναι τα κείμενα που μάλλον έγραψε στη Βαυκερή: Δοκιμές μικρών διηγημάτων και δοκιμίων, που κάποτε ξεκινούν από περιστατικά και εμπειρίες της στα χωριά Δρυμόνας και Βαυκερή. Η άγνοια, η αγραμματοσύνη, οι κακίες, τα συμφέροντα και οι προλήψεις την οδηγούν άλλοτε στη σάτιρα και την αποδοκιμασία και άλλοτε στην αναλυτική κριτική προσέγγιση.

Κάποιες από τις ιστορίες της, που ισχυρίζεται ότι αναφέρονται σε πραγματικές καταστάσεις που έζησε στον Δρυμόνα, και κυρίως στη Βαυκερή, αντιστοιχούν στον κόσμο του νατουραλισμού και θυμίζουν διηγήματα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη. «Η νεκρή νύφη» είναι η Μαρία, μια ορφανή χωριατοπούλα, καλή και προκομένη, που συνδέθηκε ερωτικά με τον Νίκο, ένα νέο γείτονά της, που γύρισε από την ξενιτιά. Καθώς η εγκυμοσύνη της Μαρίας προχωρά, ορίζουν το γάμο, αλλά τις παραμονές του ο Νίκος μαλώνει με ένα χωριανό, τον πληγγώνει θανάσιμα και φυλακίζεται. Σε κακή κατάσταση η Μαρία προσπαθεί να επιβιώσει και να τον στηρίξει, αλλά στον τοκετό της χάνεται το παιδί και ο γιατρός, που κάλεσαν οι γειτόνισσες, προβλέπει ότι επίκειται και ο δικός της θάνατος. Οι γειτόνισσες διαλογίζονται τι θα κάνουν τη μέλλουσα νεκρή, αφού η εκκλησία θα αρνηθεί να την φάλλει και να την ενταφιάσει στο νεκροταφείο. Καταφεύγουν στον εισαγγελέα και εκείνος επιτρέπει την έξοδο του Νίκου για να αποχαι-

---

Λευκάδος, τ. Β', Αθήνα, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 1982, ²2006, σ. 724-737. Βλ. και Φίλιππος Π. Φέτσης, *Τα πρώτα βήματα του Ταμείου Αμόνης Οινοπαραγωγής Λευκάδος [ΤΑΟΛ] 1915-1924*, Αθήνα 2006, σ. 35· Θανάσης Καλαφάτης, «Το Χρονικό του Φίλιππα (1837-1893): Οικονομολογικές προσεγγίσεις», *Πρακτικά ΙΔ' Συμποσίου, Οι αφανείς της λευκαδίτικης ιστορίας*, ό.π., σ. 261-267. Οι μελετητές της λευκαδίτικης ιστορίας μπορούν να συνεξετάζουν ως παράλληλες τις μαρτυρίες των χρονικών σημειώσεων του Νικολάκη Αθανασίου Φίλιππα και κυρίως του αδελφού του Διονυσίου Αθ. Φίλιππα (1879-1893) από τον Άγιο Νικήτα: Άγγελου Μιχ. Φίλιππα, Δασκάλου, *Η γενεαλογία των Αϊγκιωτών*, 1991, δακτυλόγραφο στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη, σ. 47-52.

ρετήσει τη Μαρία και επί τόπου έρχεται ο ιερέας για να τελέσει το γάμο τους. Η Μαρία δεν αντέχει παρά μόνο την αρχή της Ακολουθίας και ο «χορός του Ησαΐα» αναμειγνύεται με τους θρήνους του Νίκου και των παρισταμένων. Οι ιερείς αναλαμβάνουν την κηδεία της «νόμιμης» νεκρής Μαρίας και οι χωροφύλακες οδηγούν τον υπόδικο Νίκο στη φυλακή.

Σε άλλο κείμενό της, με τίτλο «Η πολιτεία της διαφθοράς» και τοποχρονολογία *Βαυκερή 1914*, εξετάζει τα αίτια των φόνων γενικά και τις ευθύνες της πολιτείας, που αφήνει τις αγροτικές κοινωνίες αβοήθητες στην κυριαρχία των ενστίκτων, χωρίς δασκάλους, με μόνο αγράμματους παπάδες (με παράδειγμα αυτοσχέδιο κηρύγματος για την τήρηση της νηστείας την Τετάρτη και την Παρασκευή από τους υποσιτιζόμενους χωρικούς) και παραδίδει τους καταδικασμένους εγκληματίες σε ένα σωφρονιστικό σύστημα, που τους κάνει χειρότερους και, όταν αποφυλακιστούν, επανέρχονται στην κοινωνία χωρίς καμία ηθική βελτίωση.

Αυτά τα κείμενα δείχνουν τις προθέσεις της Ανδρομάχης, ποιο τύπο αγροτικής ηθογραφίας προέκρινε και πόσο κατάματα ήθελε να βλέπει τη δύσκολη πραγματικότητα της αγροτικής λευκαδίτικης κοινωνίας, μακριά από ωραιοποιήσεις και συγκαταβάσεις. Κάποια από τα στοιχεία αυτά θα περάσουν στη νουβέλα της «Η Μαννούλα», που δημοσιεύτηκε το 1929, γραμμένη σε διαφορετικό πλαίσιο και σκεπτικό, όπου η αγάπη για τα παιδιά και η δημιουργική φιλανθρωπία απαντούν στην αναλγησία του κόσμου, που είναι σχεδόν διχοτομημένος σε καλούς και κακούς³⁸.

Από τις αρχές του 1920 τουλάχιστον βρίσκεται στην Αθήνα και από τον Απρίλιο θα εργάζεται ως δακτυλογράφος στην Εθνική Τράπεζα. Η σχέση με τον Χαριτωνίδη, που φαίνεται ότι ποτέ δεν διακόπηκε, γίνεται τώρα θερμή. Ο γάμος θα τελεστεί στην Αθήνα, στις 12 Σεπτεμβρίου 1920.

Η ζωή τους δεν φαίνεται να ήταν εύκολη. Ο Χαριτωνίδης συνέχιζε να είναι καθηγητής στο Αρσάκειο και πάντα αφοσιωμένος στο επιστημονικό του έργο, δημοσιεύοντας πρωτότυπες μελέτες. Εκείνη εργαζόταν στην Εθνική Τράπεζα, αλλά, όταν απέκτησαν τα παιδιά τους, τον Χαράλαμπο στις 23.12.1921 και τη Λορελάη το 1923, τα πράγματα δυσκόλεψαν κυρίως γι' αυτήν, που έπρεπε να συνδυάζει την πολύωρη εργασία και την ανατροφή των παιδιών, με αποτέλεσμα να μην ανταποκρίνεται πλήρως στα εργασιακά της καθήκοντα και να αντιμετωπίσει προβλήματα υγείας. Όλα αυτά την οδήγησαν να πα-

38. Στο ίδιο, σ. 129-132.

ραιτηθεί από την Εθνική Τράπεζα στις 28.6.1926 για λόγους υγείας.

Το 1926 ο Χαριτωνίδης εκλέγεται και διορίζεται καθηγητής της κλασικής φιλολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του νεοϊδρυμένου Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και θα διδάξει εκεί έως τη συνταξιοδότησή του το 1940. Το 1927 η οικογένεια εγκαθίσταται στη Θεσσαλονίκη. Μαζί τους μένει και η αδελφή της η Λουκία. Τα καλά χρόνια φαίνεται ότι ήλθαν για την οικογένεια. Το μαρτυρούν οι φωτογραφίες που υπάρχουν στο αρχείο της, οι κοινωνικές της δραστηριότητες και η συμμετοχή στην κοινωνική ζωή της Θεσσαλονίκης³⁹.

Το 1927 αρχίζει και το συγγραφικό της έργο. Όλο της το δημοσιευμένο έργο, οι 11 αστικές ηθογραφίες λευκαδίτικες, οι δύο νουβέλες, στη γραμμή της αγάπης για τα παιδιά και τη δημιουργική φιλανθρωπία, καθώς και η μελέτη για την πενία του Αδαμαντίου Κοραή γράφονται στην τελική τους μορφή από το 1927 έως το 1935 και δημοσιεύονται από το 1928 έως το 1936 σε δύο ημερολόγια της Θεσσαλονίκης, ένα περιοδικό της Αθήνας και ένα βιβλίο. Τα σημειώματα των εκδότων και οι δημοσιευμένες πληροφορίες από την αλληλογραφία της με τους εκδότες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα κείμενα γράφονται και αμέσως δημοσιεύονται, με αποτέλεσμα να υπάρχουν κενά στη ροή των κειμένων προς τα ημερολόγια της Θεσσαλονίκης (1928-1936) και τα τεύχη του περιοδικού της Αθήνας (1929), παρόλο που η βούλησή της ήταν να παρουσιαστεί στο κοινό με ολόκληρο τόμο διηγημάτων. Η αποδοχή των κειμένων της από τους κριτικούς και εκδότες των εντύπων που δημοσιεύτηκαν ήταν πλήρης, όπως φαίνεται από τα επαινετικά σημειώματα και σχόλια με τα οποία τα συνόδευσαν.

Αποτιμώντας τις *Ηθογραφίες Λευκαδίτικες* σημειώνει ότι η Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου, στα καλά χρόνια της, που ζούσε όταν έγραφε στη Θεσσαλονίκη, βέβαιη για τον εαυτό της και την πορεία της, αναπαριστά σε μια δεύτερη ζωή, λογοτεχνική αυτήν τη φορά, τις εμπειρίες και τη γνώση του κόσμου των χρόνων της παιδικής και νεανικής της ελευθερίας στην πόλη της Λευκάδας του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, με τις φιγούρες των παρακμιακών στοιχείων της αρχοντικής τάξης, τις παρεκτροπές στη συμπεριφορά των λαϊκών στρωμάτων και τους ανθρώπους του ενεργητικού και του παθητικού κοινωνικού περιθωρίου της επαρχιακής αστικής καθημερινότητας. Ψυχογραφεί ανθρώπους και ομάδες, κρίνει, ειρωνεύεται κάποτε, υμνεί σπάνια, ελέγχοντας τη νοσταλγία της δεν ωραιοποιεί, αλλά, προκειμένου να παρουσιάσει νατουραλιστικά την κοινωνία, τους ανθρώπους και τις συμπεριφορές τους σε μια εποχή κοινωνικών

39. Στο ίδιο, σ. 132-133.

ανακατατάξεων, αναδεικνύει ιδιαιτερότητες του γενέθλιου τόπου, χρησιμοποιώντας στα κείμενά της ιδιωματικές λέξεις και φράσεις της ντοπιολαλιάς, υποτιμώντας ίσως το πρόβλημα κατανόησής τους από τους Θεσσαλονικείς ή τους Αθηναίους και όλους τους μη Λευκαδίτες αναγνώστες της, καθώς οι υποσελίδιες εξηγήσεις λέξεων είναι ανεπαρκείς. Δεν έγραψε τις ηθογραφίες προσβλέποντας στο να είναι οι Λευκαδίτες προνομιακοί αναγνώστες, αλλά και δεν τους στέρησε τη δυνατότητα να αποκωδικοποιούν αυτοί ευκολότερα τα κείμενά της, αναγνωρίζοντας στοιχεία του γενέθλιου τόπου, της ιστορίας, της γλώσσας και των ανθρώπων του. Παράλληλα ενέταξε και ηθογραφίες που δεν έχουν σαφείς αναφορές στη Λευκάδα, με την πίστη ότι αυτά που αναπαριστούσαν ήταν κομμάτι της κοινωνικής πραγματικότητας, ανεξάρτητα από τον τόπο της δράσης, που μπορούσε να μείνει και απροσδιόριστος σε ένα λογοτεχνικό δημιουργήμα⁴⁰.

Αν θέλαμε να φέρουμε σε δύο παράλληλα κάδρα την αστική ηθογραφία του Ν. Ι. Σταματέλου «Η γειτόνισσά μου» και την πρώτη ηθογραφία της Ανδρομάχης Φίλιππα-Χαριτωνίδου, «Μοιρολόι με ακομπανιαμέντο», που αντλούν από την ίδια μεγάλη δεξαμενή της αστικής λαογραφίας της γενέθλιας πόλης, με τις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες, τα μάγια και τα ξόρκια, απέναντι στο φόβο και το θάνατο που παραμονεύουν, θα διαπιστώσουμε ότι ο Σταματέλος αρκείται να τα παρουσιάσει, κρατώντας μόνο εκείνες τις αποστάσεις που συγχωρούνται σε ένα γραμματισμένο, ενώ η Ανδρομάχη περνάει στη σκανδαλιά να τα υποσκάψει, με μια ανεπαίσθητη ειρωνεία, αναδεικνύοντας τα στοιχεία της «απάτης» και της «εμπορευματοποίησης» της μαγίστρας και της ξορκίστρας, χωρίς να προκαλεί αυτή η αποδοκιμασία, αφού φορέας του αντίλογου στην αυθεντικότητα της ξορκίστρας είναι η πεθερά με τη στερεοτυπική, δηλητηριώδη και αμοιβαία αντιπάθεια για τη νύφη της και τη μοιρολογούμενη νεκρή ξορκίστρα μάνα της.

Το 1933, επέτειο των εκατό χρόνων από το θάνατο του Αδαμαντίου Κοραή, η μελέτη της με τίτλο «Η πενία του Κοραή» σκοπεύει στην ανάδειξη της προσπάθειας του πενόμενου Κοραή ως ηθικού προτύπου και κανόνα, που δεν αναστέλλει το πνευματικό του έργο εξαιτίας της φτώχειας του⁴¹.

Η Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου ήταν δασκάλα. Οι σπουδές της, οι αναγνώσεις και ο αυτοδίδακτισμός της την οδήγησαν σε καλό επίπεδο κατάρτισης και πίστης σε ένα λειτούργημα παρεμβατικό στο

40. Στο ίδιο, σ. 133-139.

41. Στο ίδιο, σ. 139-140.

κοινωνικό γίγνεσθαι. Το λειτούργημα αυτό δεν της δόθηκε η ευκαιρία να ασκήσει στο σχολείο, αφού για λόγους που δεν γνωρίζουμε δεν αξιώθηκε να διοριστεί σε τακτική θέση. Οι μεγάλες αντιθέσεις, διαφορές και αδικίες που παρατηρούσε στην αστική κοινωνία της γενέθλιας πόλης, αλλά και οι εμπειρίες από την αγροτική Λευκάδα, με τη φτώχεια, τη δεισιδαιμονία και την αγραμματοσύνη να κυριαρχούν και να συμπληρώνονται από την αδυναμία της πολιτείας να παρέμβει, της δημιούργησαν την πίστη για την ευεργετική παρουσία των δασκάλων στην κοινωνία, πέραν των διδακτικών τους καθηκόντων, στη διαφώτιση και στο συνεισφέρει των ανθρώπων, αλλά και την ενθάρρυνση των δυνατότερων ηθικά και οικονομικά να βοηθούν τα παιδιά πρώτα και τους φτωχούς και τους αδύναμους, όχι με την ελεημοσύνη, αλλά με τη στήριξη για να εκπαιδευτούν, να καταρτιστούν και να αποκτήσουν τεχνογνωσία και δεξιότητες, καθώς και τα πρώτα εφόδια για να συνεχίσουν με καλύτερους όρους τον αγώνα της ζωής. Η δασκάλα, η γυναίκα και η μητέρα, ιδιότητες συνειδητοποιημένες, την οδήγησαν στη στράτευσή της στον εθελοντισμό και στα σωματεία της Θεσσαλονίκης, που έγιναν και όχημα για την ένταξή της στην κοινωνία της πόλης⁴².

Αυτήν την πιο ανθρώπινη και λειτουργική φιλανθρωπία θέλησε να προβάλλει στη νουβέλα της «Η Μαννούλα», που έγραψε το 1928 και το 1929, και την τύπωσε σε ένα βιβλίο στη Θεσσαλονίκη το 1929 με τον ίδιο τίτλο, *Η Μαννούλα. Γράμματα για τα παιδιά*, μαζί με μια δεύτερη νουβέλα με τίτλο «Ανδρέας Χρύσης». Το βιβλίο είναι αφιερωμένο στην αγαπημένη της καθηγήτρια στο Αρσάκειο, Αικατερίνη Βαρουξάκη. Με την αφιέρωση εκφράζει τις οφειλές της στον παιδαγωγικό κόσμο του Αρσάκειου, που τη σφράγισε. Η «Μαννούλα», αρθρωμένη σε 24 επεισόδια, παρουσιάζει την ιστορία δύο ορφανών μικρών κοριτσιών του αγροτικού χώρου, της Χρύσως και της Γιούλας, του οποίου λίγα σημεία τον παρουσιάζουν ως λευκαδίτικο⁴³.

Ο «Ανδρέας Χρύσης» είναι η δεύτερη νουβέλα του βιβλίου, αρθρωμένη σε 18 επεισόδια και επίλογο, στα οποία παρακολουθούνται οι περιπέτειες ενός κακομαθημένου 15χρονου γιου πλούσιας οικογένειας, που ζει σε παραθαλάσσια πόλη, της οποίας δίνονται λίγα στοιχεία για να ταυτίζεται με τη Λευκάδα. Ο νέος αποφασίζει να εγκαταλείψει το Γυμνάσιο και να ταξιδέψει για να γνωρίσει τις ελληνικές μεγαλουπόλεις, με πρώτη τη Θεσσαλονίκη, την ανέμελη και «μεγά-

42. Στο ίδιο, σ. 140-141.

43. Στο ίδιο, σ. 141-142.

44. Στο ίδιο, σ. 142-143.

λη» ζωή, παρά τις αρνήσεις των γονέων του να του το επιτρέψουν⁴⁴.

Οι δύο «στρατευμένες» νουβέλες της έδιναν από μακριά απάντηση στους δοκιμιακούς προβληματισμούς και τα σκίτσα διηγημάτων, που πριν από 15 χρόνια είχε καταγράψει στο *Σημειωματάριό* της στη Βαυκερή Λευκάδας: η απροστάτευτη ορφανή Μαρία θα έβρισκε τώρα καταφύγιο και σχολείο στο ιδιότυπο άσυλο της «Μαννούλας» που αξιώθηκε να ιδρύσει η Χρύσω, ενώ και οι φυλακισμένοι των συχών εγκλημάτων του αγροτικού βίου θα μπορούσαν να αλλάξουν και να εκπαιδευτούν στην πρότυπη φυλακή που ίδρυσε ο Ανδρέας Χρύσης⁴⁵.

Δεν γνωρίζουμε πότε άρχισε να γράφει το ανέκδοτο μυθιστόρημά της *Κοντά στο τέλμα. Μυθιστόρημα για παιδιά*, που καθαρόγραφε το 1957 στην Αθήνα και έως το θάνατό της στις 18 Δεκεμβρίου 1969 ήταν πρόχειρο στα πράγματά της. Το μυθιστόρημα δεν είναι μακριά από το κλίμα της *Μαννούλας*, αλλά είναι στατικό, άνευρο και κυρίως διδακτικό, αρθρωμένο σε δύο μέρη και 45 επεισόδια⁴⁶.

Από το σύνολο του έργου της επιλέξαμε να αναδημοσιεύσουμε συγκεντρωμένες σε βιβλίο τις 11 *Ηθογραφίες Λευκαδίτικες*. Η λευκαδικότητα που αποπνέουν είναι ανάγλυφη στην ουσιαστική αναπαράσταση του γενέθλιου τόπου και είναι σημαντική σύσταση για τον αναγνώστη, που θα χαρεί, νομίζω, τη γνησιότητα της γραφής, από μια συγγραφέα που η ανθρώπινη μοίρα της έκοψε το δρόμο προς τη λογοτεχνική ωρίμανση, στέλνοντάς της την ψυχική αρρώστια στα 45 της χρόνια, για να χρειαστεί να νοσηλευτεί από το 1936 έως το 1940.

Γι' αυτήν τη δευτέρα παρουσία της πεζογράφου των λευκαδικικών αστικών ηθογραφιών εργάστηκε πριν από εμάς ο αδευτέρωτος Αριστοτέλης Χαραμόγλης (1919-2003), συγκεντρώνοντας σε φωτοτυπίες τις περισσότερες *Ηθογραφίες Λευκαδίτικες* στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη, όπου τις διάβασα και η συγκίνησή μου μεγάλωσε όταν αναλογίστηκα ότι γι' αυτήν τη γυναίκα δεν είχε γραφεί ούτε μια λέξη. Η οικογένειά της, η νύφη της, κυρία Έλλη Χαράλαμπου Χαριτωνίδου και ο εγγονός της, κ. Χαρίτων Χαριτωνίδης, έθεσαν ευγενικά στη διάθεσή μου τις ζωντανές τους μαρτυρίες, το αρχείο και τις φωτογραφίες του οικογενειακού τους αρχείου και δέχτηκαν την πρόσκληση της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών να βρίσκονται σήμερα μαζί μας. Η ίδια Εταιρεία με εισήγηση του προέδρου της κ. Θωμά Π. Κατωπόδη, δέχτηκε, σε δύσκολους οικονομικά καιρούς, να αναλάβει τα έξοδα της έκδοσης του βιβλίου⁴⁷.

45. Στο ίδιο, σ. 143.

46. Στο ίδιο, σ. 143-145.

47. Στο ίδιο, σ. 145-147.

Οι *Ηθογραφίες Λευκαδίτικες* στις πρώτες τους δημοσιεύσεις, πριν από 80 περίπου χρόνια, είχαν καλή υποδοχή⁴⁸. Η λευκαδίτικη πολιτισμική ιστορία, όμως, ήταν κακότυχη, αφού τα κείμενα αυτά δεν πέρασαν στη λευκαδίτικη γραμματολογία και συνείδηση, όπως και στις γενικές απαριθμήσεις της ελληνικής πεζογραφικής παραγωγής, κατά την αξία τους.

Με πίστη στην αξία των ηθογραφιών, προχωρήσαμε στη συγκεντρωτική υπομνηματισμένη έκδοσή τους και παραδίδουμε το βιβλίο στην κρίση των αναγνωστών.

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

---

48. Στο *ίδιο*, σ. 151-159.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ Ν. Ι. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

1. *Στιχουργήματα, Εν Αθήναις Τυπογραφείον «Ο Παλαμήδης» 28 – Οδός Αγίου Μάρκου 28, 1883.* 8ο, 63 σ.

Το ένα από τα δύο αντίτυπα της Βιβλιοθήκης της Βουλής φέρει σφραγίδα δωρεάς με συμπληρωμένο: *Φιλαρέτη χήρα Ι. Σταματέλου*. Ίσως το αντίτυπο στάλθηκε από τη Φιλαρέτη μετά το θάνατο του συγγραφέα (1889). Το αντίτυπο του Π. Γ. Ροντογιάννη φέρει αφιέρωση: *Τω φίλω Πάνω Μανωλίτση Ν. Ι. Σταματέλος*. (Ηλιού-Πολέμη 1883.613). Σημειώματα: *Νέα Εφημερίς* (Αθήνα 25.12.1883), *Φωνή του Έθνους* (Αθήνα 20.12.1883), *Αιών* (Αθήνα 26.12.1883). Βλ. Γ. Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Νικ. Σταματέλω...*, ό.π., σ. 81-86. Ο ίδιος, «Αναζητώντας τα ίχνη...», ό.π., σ. 150-153.

2. *Λευκώματα [στο τέλος:] Εν Αθήναις, Κυψέλη, έτος Α΄, φ. 3 (Ζάκυνθος, Μάρτιος 1884) 43.*

Ποίημα 6 διστίχων ομοιοκατάληκτων δεκαπεντασύλλαβων. Αρχ. *Εχ'ο Θεός τον ουρανό για λεύκωμα δικό του*.

3. *Ποια αγαπώ εγώ [αφιέρωση:] Τω φίλω μοι Ε. Βερροιώτη [στο τέλος:] Εν Αθήναις, Κυψέλη, έτος Α΄, φ. 4 (Ζάκυνθος, Απρίλιος 1884) 63.*

Ποίημα 7 τετράστιχων στροφών με σταυρωτές ομοιοκαταληξίες. Αρχ. *Εκείνη π' αγαπώ εγώ δεν είνε φορεμένη*.

4. *Ο μπάρμπα-Θωμάς. Διήγημα αξιωθέν πρώτου επαίνου εν τω Β΄ διαγωνισμώ της «Εστίας», Εστία, έτος Θ΄, τ. ΙΖ΄, αρ. 440 (3 Ιουν. 1884) 353-358 και αρ. 441 (10 Ιουν. 1884) 373-378.*

Στο Δελτίον της Εστίας, αρ. 386 (20 Μαΐου 1884) 1, σημειώνεται: «Γενομένης της κρίσεως επί των υποβληθέντων εις τον Β΄ διαγωνισμόν της “Εστίας” 17 διηγημάτων, εκρίθη ως σχετικώς κρείττον και επαίνου άξιον το φέρον τον τίτλον “Ο Μπάρμπα-Θωμάς” [...] Αποσφραγισθέντων δε των οικείων δελτίων, ευρέθη ότι συγγραφεύς [...] είναι ο Νικόλαος Ιω. Σταματέλος, Λευκάδιος [...] Αμφότερα πιθανώς τα διηγήματα ταύτα ως και η κρίσις της Επιτροπής θέλουσι δημοσιευθή εν τη “Εστία”». Στον αρ. 388 (3 Ιουν. 1884) 1, δημοσιεύεται η Έκθεσις της Επιτροπής των κριτών περί του δευτέρου διαγωνισμού της «Εστίας» προς συγγραφήν ελληνικού διηγήματος (Ι. Ισιδωρίδης Σκυλίτσης, Σ. Κ. Σακελλαρόπουλος και Αριστομένης Προβελέγγιος (εισηγητής): «[...] Κατά τι ανώτερον τούτου είναι ο Μπάρμπα Θωμάς, του οποίου ο συγγραφεύς είναι ικανώς εγκρατής της γλώσσης, αλλά δυστυχώς μιγνύς την καθαρεύουσαν ελληνικήν και την Λευκαδίαν διάλεκτον (διότι η σκηνή υπόκειται εν Λευκάδι) λίαν ιδιοτρόπως. Το διήγημα θα ήτο άμεμπτον υπό την έποψιν ταύτην αν ή το όλον ή τουλάχιστον τα διαλογικά

μέρη εγράφοντο εις την εγχώριον διάλεκτον. Εν τούτοις το θέμα είναι εύστοχον, πλήρες ενδιαφέροντος και συγκινητικόν, και πανταχού σχεδόν είνε επικεχυμένη ειδυλλιακή χάρις, οι δε χαρακτήρες, προπάντων ο του Μπάρμπα Θωμά, διαγράφονται ευκρινώς. Δια τούτο εις των κριτών, ιδιαίτεραν στοργήν αισθανόμενος προς τον Μπάρμπα Θωμάν, επεθύμει να απονεμηθή εις αυτόν το βραβείον. Αλλά και ενταύθα η λύσις επισκιάζει τα λοιπά πλεονεκτήματα του διηγήματος αυτού. Ο αθώς Μπάρμπα Θωμάς αποθνήσκει επί του ικρίωματος, αντί του ενόχου ανεψιού αυτού. Και δεν είναι μεν όλως ασύνηθες το να πλανάται η ανθρωπίνη δικαιοσύνη πλήττουσα τον αθών αντί του ενόχου, αλλ' εις την παρούσαν περίστασιν φαίνεται υπερβολική, σχεδόν απίθανος η εις την εσχάτην ποιήν καταδίκη ανδρός γέροντος, τον πάντα βίον εν αρετή βιώσαντος καθ' ου ουδεμία καθαρά μαρτυρία ηδύνατο να κατατεθή. Ενώ κατά του φονέως Μήτσου ηδύνατο να στηριχθή κατηγορία δημοσία, άτε υβρίσαντος και απειλήσαντος τον φονευθέντα Χρήστον. Δια τεχνικωτέρας πλοκής, δια προσθήκης τινός, εν η ο συγγραφεύς ηδύνατο ίσως να αναπτύξη και δια πραγμάτων να καταδείξη την τοιαύτην πλάνην των δικαστών, η συνείδησις του αναγνώστου θα επανεπαύετο και η λύσις θα επήρχετο εκ τούτου φυσικωτέρα. Εν τούτοις εις τον συγγραφέα του Μπάρμπα-Θωμά απονέμεται ο πρώτος έπαινος [...].» Το διήγημα ανατυπώθηκε στην εφημερίδα Ώρα, Λευκάδα 18 Νοεμβρίου 1901. (Γ. Ανδρειωμένος, «Αναζητώντας τα ίχνη...», ό.π., σ. 154). Ο διευθυντής της εφημερίδας Πάνος Κτενάς ήταν σύζυγος της Όλγας, αδελφής του Ν. Ι. Σ.

5. *Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά* [στο τέλος:] Ν. Ι. Σ., *Δελτίον της Εβδομάδος*, έτος Α', αρ. 14 (3 Ιουν. 1884) 2.

Ειδήσεις και σχόλια για γεγονότα της ελληνικής και ξένης πνευματικής ζωής.

6. *Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά* [στο τέλος:] Ν. Ι. Σ., *Δελτίον της Εβδομάδος*, έτος Α', αρ. 15 (10 Ιουν. 1884) 3.

Ειδήσεις και σχόλια για γεγονότα της ελληνικής και ξένης πνευματικής ζωής.

7. *Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά* [στο τέλος:] Ν. Ι. Σ., *Δελτίον της Εβδομάδος*, έτος Α', αρ. 16 (17 Ιουν. 1884) 3-4.

Ειδήσεις και σχόλια για γεγονότα της ελληνικής και ξένης πνευματικής ζωής.

8. *Ο βοηθός του ιατρού* [στο τέλος:] (Jules Clarétie). Ν. Ι. Σ., *Εβδομάς*, έτος Α', αρ. 15 (17 Ιουν. 1884) 125.

Μετάφραση διηγήματος. Ο ίδιος ο Ν. Ι. Σ. στο προηγούμενο δημοσίευμα, αρ. 7, σ. 3, σημείωνε: «Εν τω σημερινώ φύλλω της “Εβδομάδος” δημοσιεύομεν χαρίεστατον διηγημάτιον του Ιουλίου Κλαρετύ, υπό τον τίτλον “Ο βοηθός του ιατρού”. Το διηγημάτιον τούτο εδημοσιεύθη εν φυλλαδίω, εις ου την σύνταξιν συνέτρεξαν οι καλλίτεροι κάλαμοι και οι ισχυρότεροι χρωστήρες των Παρισίων»

συγγραφέων και ζωγράφων. Το φυλλάδιον τούτο εδημοσιεύθη επ' ευκαιρία της εορτής, ην ο Παρισινός τύπος διωργάνωσεν υπέρ των οικογενειών των πυροσβεστών και των κλητήρων, οίτινες απέθανον εν τη ενασκήσει του καθήκοντος. Οποίον υψηλόν θέαμα έθνους γινώσκοντος τοσούτον καλώς να ανταμείβη τους εκτελούντας το καθήκον των! ».

9. Ο μόνος φίλος [στο τέλος:] (E. Montagne). Ν. Ι. Σ., Εβδομάς, έτος Α', αρ. 17 (24 Ιουν. 1884) 133-134.

Μετάφραση διηγήματος.

10. Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά [στο τέλος:] Ν. Ι. Σ., Δελτίον της Εβδομάδος, έτος Α', αρ. 17 (Αθήνα 24 Ιουν. 1884) 2-3. Ειδήσεις και σχόλια για γεγονότα της ελληνικής και ξένης πνευματικής ζωής.

11. Μία νύχτα 'σ το χωριό. Σκιαγραφία [στο τέλος:] Εν Λευκάδι τη 25 Αυγούστου 1884, Κυψέλη, έτος πρώτο, τ. Α', φ. ΣΤ' (Ζάκυνθος, Ιούνιος 1884) 117-119 και 126-128.

Διήγημα. Στην εφημερίδα Αιών, 28 Οκτωβρίου 1883, σημειώνεται: «Αύριον Σάββατον και περί την 8 ώραν μ.μ. γενήσεται έναρξις των αναγνωσμάτων του άρτι συσταθέντος Συλλόγου των φοιτητών. Ο κ. Νικόλαος Ι. Σταματέλος κατά την εσπέραν του αυτού Σαββάτου εν τη αιθούση του Λυκείου του κ. Αντωνιάδου θέλει αναγνώσει "Αγροτικός Σκηνάς" ή "Μία νύχτα 'σ το χωριό", προτάττων τινά, εις την σύστασιν του Συλλόγου αφορώντα». (Γ. Ανδρειωμένος, Τω φίλω Νικ. Σταματέλω..., ό.π., σ. 85). Στον τίτλο της συνέχειας η λέξη «νύχτα» του τίτλου διορθώθηκε «νύκτα».

12. Το δυστυχημένο παιδί [στο τέλος:] (Louis Collas) Ν. Ι. Σ., Εβδομάς, έτος Α', αρ. 18 (1 Ιουλ. 1884) 141-142 και αρ. 19 (8 Ιουλ. 1884) 147-148.

Μετάφραση διηγήματος.

13. Φιλολογικά, Επιστημονικά, Καλλιτεχνικά [στο τέλος:] Ν. Ι. Σ., Δελτίον της Εβδομάδος, έτος Α', αρ. 19 (Αθήνα 8 Ιουλίου 1884) 2. Ειδήσεις και σχόλια για γεγονότα της ελληνικής και ξένης πνευματικής ζωής.

14. Το στοιχειό της λίμνης (παράδοσις Λευκαδία) [σε υποσημείωση με * στη λέξη λίμνης:] Παρά το χωριόν Βουρνικά [στο τέλος:] Εν Λευκάδι 12 Ιουλίου 1884, Κυψέλη, έτος πρώτον, τ. Α' (Ζάκυνθος 1884) 212-213.

Ποίημα σε 3 μέρη και 14 ανισόστιχες στροφές δεκαπεντασύλλαβων με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία.

15. *Η Μεγάλη Εβδομάς και το Πάσχα εν Λευκάδι* [Αφιέρωση:] Γεωργίου Α. Βαλαβάνη [στο τέλος:] (1884), *Ημερολόγιον Ποικίλη Στοά*, τ. Ε', 1885, σ. 307-319.

Αφήγημα αστικής λαογραφίας. Κυκλοφόρησε και σε ενιαίο ανάτυπο μαζί με το επόμενο. Το αντίτυπο της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λευκάδας προέρχεται *Εκ των βιβλίων Δημητρίου Σ. Γκίνη* (1890-1978), του οποίου η βιβλιοθήκη χαρίστηκε μετά θάνατον και προέρχεται πιθανότατα από τη βιβλιοθήκη του νομομαθούς πατέρα του Σπυρίδωνος, φίλου του Ν. Ι. Σ.

16. *Η Πρωτομαγιά εν Λευκάδι* [αφιέρωση:] Ανδρ. Θεριανώ [στο τέλος:] *Εν Λευκάδι τη 2α Μαΐου 1884*, *Ημερολόγιον Ποικίλη Στοά*, τ. Ε', 1885, σ. 320-324.

Προηγείται ποίημα αρθρωμένο σε 2 μέρη και 20 εναλλασσόμενες τετράστιχες και δίστιχες στροφές δεκαπεντασύλλαβων με πλεχτή ομοιοκαταληξία οι τετράστιχες και ζευγαρωτή οι δίστιχες στροφές. Ακολουθεί αφήγημα αστικής λαογραφίας με ένα επίμετρο αναφοράς στην αγροτική λαογραφία. Στο τέλος (σ. 324) υπάρχει σημείωση της *Ποικίλης Στοάς*: «Σ. Π. Σ. *Εις τον κύκλον των συνεργατών της "Ποικίλης Στοάς"* προστίθεται και νέον όνομα, του νεαρού και ευφυούς φίλου κ. Νικολάου Σταματέλου. *Αι ανωτέρω δημοσιεύμενα: χαρίεσσα περιγραφαί της ωραίας αυτού πατρίδος Λευκάδος, ελπίζομεν ν' αναγνωσθώσι μεθ' όχι ολίγου ενδιαφέροντος. Ο κ. Σταματέλος ενωρίτατα κατέδειξε πολλήν εις το γράφειν χάριν, εκ των πρώτων δ' αυτού δοκιμιών προσημαίνει ευφρόσυνον μέλλον εν τω σταδίω των γραμμάτων. Τελευταίον ως γνωστόν εν έργον αυτού ικανώς ωραίον, και όλως πρωτότυπον, ο "Μπαρμπά-Θωμάς", έτυχε του πρώτου επαίνου εν τω τελευταίω διαγωνισμώ του παρ' ημίν καλλίστου περιοδικού συγγράμματος η "Εστία"*». Αναδημοσιεύτηκε μόνο το ποίημα του «πολυκλαύστου Νικ. Ι. Σταματέλλου» στην εφημερίδα *Ωρα*, φ. 6 (Λευκάδα 29 Απρ. 1901) 2 και μόνο το αφήγημα (σ. 323-324) χωρίς την υποσημείωση στο τέλος: «*Η Πρωτομαγιά εν Λευκάδι*», *Ιόνιος Ανθολογία*, τ. Ε', τχ. 48-49, Μάιος 1931, σ. 75. Η αδελφή του Ν. Ι. Σ., Όλγα Π. Κτενά, που ζούσε στην Αθήνα, ήταν συνδρομήτρια του περιοδικού (βλ. τχ. 116, Μάιος 1937, σ. 32) και η αναδημοσίευση θα μπορούσε να συνδεθεί με αυτό το γεγονός. Το όλο δημοσίευμα φωτοανατυπώθηκε από το περιοδικό *Λευκαδοτρόπιον*, έτος 5, τχ. 21 (Αθήνα, Απρ.-Ιούν. 2010) 38-43, με βιογραφικό σημείωμα του Ν. Ι. Σ. από τον Τριαντάφυλλο Ε. Σκλαβενίτη.

17. *Το γραφτό του (παράδοσις Λευκαδία)* [στο τέλος:] *Εν Λευκάδι τη 10 Ιουλίου 1884*, *Αττικόν Ημερολόγιον*, τ. ΙΘ', 1885, σ. 470-472. Ποίημα αρθρωμένο σε 3 μέρη και 10 στροφές χωρίς σταθερό αριθμό δεκαπεντασύλλαβων στίχων με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία.

18. [Άτιτλο ποίημα, αρχίζει:] *Της νύχτας η αστροφεγγιά και της καρδιάς μου ο πόνος* [στο τέλος:] *Εν Λευκάδι, Παρνασσός του Ημερολογίου της Κυψέλης δια το έτος 1885, Κυψέλη, έτος δεύτερον, τ. Β΄ (Ζάκυνθος 1885) 3.*

Ποίημα 2 τετράστιχων και 1 δίστιχης στροφής δεκαπεντασύλλαβων με πλεχτή ομοιοκαταληξία. Στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη υπάρχει φωτοτυπία χειρόγραφου αντιγράφου των ποιημάτων 20 και 18 αυτού του καταλόγου με το χέρι της Κικής Ζουλίνου-Μερκάτη. Από το αντίγραφο αυτό εξέδωσε το ποίημα ο Γ. Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Νικ. Σταματέλω...*, ό.π., σ. 72, καθώς δεν είχε εντοπίσει την πρώτη του δημοσίευση.

19. *Σ' την αγάπη μου.* [αρχίζει:] *Χαρά σ' τα τόσα νιάτα σου, χαρά στην ομορφιά σου* [στο τέλος:] *Εν Αθήναις 14 Δ/βρίου 1884, Παρνασσός του Ημερολογίου της Κυψέλης δια το έτος 1885, Κυψέλη, έτος δεύτερο, τ. Β΄ (Ζάκυνθος 1885) 4-5.*

Ποίημα 12 τετράστιχων και δίστιχων στροφών δεκαπεντασύλλαβων με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία.

20. *Τι ζηλεύω* [αρχίζει:] *Ζηλεύω την αμυγδαλιά να βλέπω το Γιενάρη* [στο τέλος:] (1884), *Παρνασσός του ημερολογίου της Κυψέλης δια το έτος 1885, Κυψέλη, έτος δεύτερο, τ. Β΄ (Ζάκυνθος 1885) 8.*

Ποίημα 1 οκτάστιχης στροφής δεκαπεντασύλλαβων με πλεχτή ομοιοκαταληξία. Στη Χαραμόγλειο Βιβλιοθήκη υπάρχει φωτοτυπία χειρόγραφου αντιγράφου των ποιημάτων 20 και 18 αυτού του καταλόγου με το χέρι της Κικής Ζουλίνου-Μερκάτη. Από το αντίγραφο αυτό εξέδωσε το ποίημα ο Γ. Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Νικ. Σταματέλω...*, ό.π., σ. 71, καθώς δεν είχε εντοπίσει την πρώτη του δημοσίευση.

21. *Τη φίλη Λευκαδία* [αρχίζει:] *Το πρώτο βλέμμα σου δειλό, ελπίδας μου χαρίζει* [στο τέλος:] *Εν Λευκάδι, Έσπερος, έτος Δ΄, τχ. 91 (Λειψία, Φεβρουάριος 1885), σ. 295.*

Ποίημα 6 δεκαπεντασύλλαβων στίχων με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία.

22. *Μία ευτυχής συνάντησις* [στο τέλος:] *Εν Αθήναις, Κυψέλη, έτος δεύτερο, τ. Β΄, φ. 14 (Ζάκυνθος, Φεβρουάριος 1885) 287-288, 294-297.*

Διήγημα αγροτικής ηθογραφίας.

23. *Η γειτόνισσά μου (Διήγημα)* [στο τέλος:] *Εν Λευκάδι, Εβδομάς, έτος Β΄, τ. Β΄, αρ. 53, 3 Μαρτίου 1885, σ. 107-108, αρ. 54, 10 Μαρτίου 1885, σ. 118-120.*

Διήγημα αστικής ηθογραφίας. Ανατυπώθηκε στο περιοδικό *Προκυμαία*, τχ. 9-10 (Λευκάδα Ιαν.-Ιούν. 2010) 34-44, με βιογραφικό σημείωμα της διεύθυνσης αντλημένο από την *Ανθολογία Λευκαδίων ποιητών* του Γιάννη Π. Βουκελάτου, Αθήνα 1983, χωρίς αναφορά στις μεταγενέστερες μελέτες του Γ. Ανδρειωμένου.

24. *Γερασίμω Βεντούρα. Νόμος του κόσμου είν' η φθορά* [αρχίζει:] *Νάχεις 'στα σπλάχνα τη ζωή, τη νιώτη 'στην καρδιά σου* [στο τέλος:] *Πως σ' ονομάζουν δίκαιον Θεέ μου συλλογίσου. Ν. Ιω. Σ., Επικήδειοι λόγοι επί τω αώρω θανάτω του Γερασίμου Βεντούρα αποβιώσαντος την 1 Μαρτίου 1885. Τύποις Π. Κοντογούρη. [Εν Λευκάδι], 120, σ. 14. Τα άλλα κείμενα: Πρόλογος. Εν Λευκάδι τη 27 Μαρτίου 1885 (σ. 1), Λόγος υπό Ιππ(ότου) Άγγελου Καλκάνη (σ. 3-6), Λόγος υπό Πέτρου Κατωπόδη (σ. 6-9), Λόγος υπό Πλουτάρχου Ποταμιάνου (σ. 10-11), Λόγος υπό Πέτρου Φίλιππα (σ. 12-13).*

Δεν μπόρεσα να δω το μοναδικό μαρτυρούμενο αντίτυπο (Ηλιού-Πολέμη 1885.272). Ο Π. Γ. Ροντογιάννης σημείωσε σε παράφυλλο του αντιτύπου του, Ν. Ι. Σταματέλου, *Στιχουργήματα*, Αθήνα 1883: Ένα μικρό ποίημα του Ν. Ιωα. Σ(ταματέλου) στο θάνατο του γιατρού Γερασίμου Βεντούρα δεξ στο φυλλάδιο «*Επικήδειοι λόγοι επί τω αώρω θανάτω του Γερασίμου Βεντούρα 1885. Τύποις Π. Κοντογούρη*». Στη Βιβλιοθήκη Π. Γ. Ροντογιάννη είδα πλήρες αντίτυπο, χωρίς το πίσω εξώφυλλο (σ. 14+2 λ.). Ποίημα 10 στίχων δεκαπεντασύλλαβων με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία.

25. *Τραγούδια. Η καρδιά μας. Η αγάπη μου. Το βλέμμα σου* [στο τέλος:] *31 Ιανουάρ. 84* [αρχίζουν:] *Τι όμορφα 'σαν αγαπά η καρδιά μας. Η αγάπη μου δεν ξεύρει να γελά-αγαπά. Το πρώτο βλέμμα σου δειλό-ελπίδες μου χαρίζει, Αττικόν Ημερολόγιον 20 (1886) 544.* Ποιήματα. Το πρώτο με 2 τετράστιχες στροφές ενδεκασύλλαβων με πλεχτή ομοιοκαταληξία. Το δεύτερο με 1 τετράστιχη στροφή δεκατρισύλλαβων με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Το τρίτο με 1 εξάστιχη στροφή δεκαπεντασύλλαβων με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία.

26. *Γιατί γράφω στίχους (Εις το λεύκωμα φίλου).* [στο τέλος:] *Αύγουστος 1885* [αρχίζει:] *Μικρός εγώ τραγουδιστής, τι να του τραγουδήσω; Ημερολόγιον Ποικίλη Στοά, τ. Γ' (1886) 136.*

Ποίημα 34 δεκαπεντασύλλαβων ανομοιοκατάληκτων στίχων.

27. *Επέταξε!* [στο τέλος:] *Μάιος 1884* [αρχίζει:] *Τώρα 'σ του Μάϊταις δροισαίς, Ποιητικός Ανθών, Α' (Ζάκυνθος 14 Σεπτεμβρίου 1886-8 Μαρτίου 1887) 23.*

Ποίημα 6 οκτάστιχων στροφών με εναλλασσόμενους οκτασύλλαβους και επτασύλλαβους, που ομοιοκαταληκτούν μόνο ο 2 με τον 4 και ο 6 με τον 7.

28. Σ'το λεύκωμά μου [στο τέλος:] *Εν Αθήναις 23 Μαρτίου 1884*. [αρχίζει:] *Άσπρο χαρτί, μεσ' στην πλατειά π' ανοίγεις αγκαλιά σου, Ποιητικός Ανθών, Α' (Ζάκυνθος 14 Σεπτεμβρίου 1886–8 Μαρτίου 1887) 408.*

Ποίημα με 2 τετράστιχες στροφές δεκαπεντασύλλαβων (ο τέταρτος και ο όγδοος επτασύλλαβοι) με σταυρωτή ομοιοκαταληξία. Ο Γ. Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Ν. Σταματέλω...*, ό.π., σ. 52, δημοσιεύει το ποίημα από τη σ. 9 του λευκώματος και στη σ. 72 σημειώνει: «Δεν βρέθηκε δημοσιευμένο».

29. *Δυό λόγια της αγάπης* [στο τέλος:] 1886 [αρχίζει:] *Για πε μου συ μελαχρινή με τα μαλλιά τα μαύρα, Ημερολόγιον Ποικίλη Στοά, Ζ' (1887) 257-258.*

Ποίημα με 6 στροφές ανισόστιχες και 54 στίχους ανομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους.

30. *Χριστός Ανέστη* [αρχίζει:] *Χριστός Ανέστη – αν ντροπαλά τα χείλη κοκκινίζουν, Ποιητικός Ανθών, Β' (Ζάκυνθος 14 Μαρτίου-13 Σεπτεμβρίου 1887) 476.*

Ποίημα 3 τετράστιχων στροφών δεκαπεντασύλλαβων (ο τέταρτος κάθε στροφής επτασύλλαβος) με πλεχτή ομοιοκαταληξία. Η τέταρτη στροφή με δύο ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους.

31. *Η καλογραία [Ανάμνησις]* [στο τέλος:] *Εν Αθήναις 22 Ιανουαρίου 1888* [αρχίζει:] *Δεν αγαπώ τα όνειρα, αλλ' όταν η ψυχή μου, Ημερολόγιον Ποικίλη Στοά, Θ' (1889) 98-102.*

Ποίημα σε 5 μέρη και 44 τετράστιχες και δίστιχες στροφές δεκαπεντασύλλαβων εναλλασσόμενες, με πλεχτή ομοιοκαταληξία οι τετράστιχες και ζευγαρωτές οι δίστιχες.

32. [Γιώργος Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Νικ. Σταματέλω (Ένα λεύκωμα με άγνωστα ιδιόχειρα ποιήματα των Παλαμά, Ξενόπουλου, Νιρβάνα, Χατζόπουλου κ.ά.)*, Αθήνα, Εκδ. Σαββάλας (σε συνεργασία με το περ. Συλλογές), 1996, 8ο, 150 σ.]

Περιλαμβάνεται το ποίημα αυτού του καταλόγου αρ. 28 στη φωτοτυπία του Λευκώματος (σ. 128), εκδομένο (σ. 52) και σχολιασμένο (σ. 71). Στις σ. 71-72 εκδίδονται από χειρόγραφο, αντίγραφο από την πρώτη τους έκδοση, τα ποιήματα αρ. 20 και 18 αυτού του καταλόγου.

ΑΝΕΚΔΟΤΟ – ΑΘΗΣΑΥΡΙΣΤΟ

33. [Ο Αργύρης. Διήγημα. Χωρίς όνομα συγγραφέα]. Προσγράφεται στον Ν. Ι.

Σταματέλο. Το διήγημα υποβλήθηκε στον Α΄ Διαγωνισμό Διηγήματος του περιοδικού *Εστία*. Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στο *Δελτίον της Εστίας*, αρ. 333, 15 Μαΐου 1883, με χρονικό όριο υποβολής την 31η Οκτωβρίου 1883. Η «Έκθεσις της κριτικής Επιτροπής του Α΄ Διαγωνισμού» (Εμμανουήλ Δ. Ροΐδης, Σπυρίδων Π. Λάμπρος και Νικόλαος Γ. Πολίτης, εισηγητής) δημοσιεύτηκε στο *Παράρτημα της Εστίας*, Δεκέμβριος 1883, και αναδημοσιεύτηκε από τον Παπακώστα, *Το περιοδικό Εστία και το διήγημα*, ό.π., σ. 182-189. Από τη σ. 189 παραθέτω: «Η “Χάρκω” και ο “Αργύρης” αφετηρίαν έχουσι δύο δημοτικά άσματα· και δη η μεν “Χάρκω” το άσμα “μπήκαν κλέφταις ’ς το μαντρι”, ο δ’ “Αργύρης” το λευκάδιον τραγούδι του Αργύρη, ου τρεις παραλλαγάς εδημοσίευσεν ο Ιω. Σταματέλος εν τω περιοδικώ συγγράμματι “Πλάτωνι” (τ. Β΄). Εν αμφοτέροις τοις διηγήμασι τούτοις η οικονομία και η έκθεσις καθόλου εισίν άτεχνα, ασθενής δ’ η των χαρακτήρων διαγραφή. Της “Χάρκως” πλεονεκτεί μεγάλως ο “Αργύρης” δια το φυσικόν και αβίαστον του διαλόγου· ο γράψας το διήγημα τούτο επίσταται κατά βάθος την λευκαδίαν διάλεκτον, ενίοτε μάλιστα περιπίπτει εις την υπερβολήν της λεξιθηρίας, παρεισάγων λέξεις αήθεις ή σπανιωτάτας μμούμενος ίσως κατά τούτο τον εθνικόν ποιητήν του “Αθανάση Διάκου”. Προστεθείσθω τούτοις ότι αμφοτέρα τα διηγήματα βρίθουσι γραμματικών αμαρτημάτων».